

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav románských studií

Bakalářská práce

Kristýna Omastová

Problematické čtvrti Lisabonu

Problematic neighborhoods of Lisbon

Praha 2011

vedoucí práce: PhDr. Jan Hricsina, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. 5. 2011

Anotace

Ve své bakalářské práci se zabývám problematickými čtvrtěmi Lisabonu. Popisuji zde jejich vznik, typologii a také problémy, se kterými se potýkají, jako je chudoba, nedostatečné ubytování, nezaměstnanost, nízká úroveň vzdělání, sociální izolace a stigmatizace, rasismus, nejistota, kriminalita a jeden z nejpálčivějších problémů současného Lisabonu, obchod s drogami. Dále se zamýšlím nad účinností zásahů ze strany státu a města.

Na příkladu dvou čtvrtí (Quinta do Cabrinha a Cova da Moura) nechvalně proslulých narkoobchodem se snažím o pochopení tohoto problému a zvažuji možnosti jeho řešení, přičemž to ilustruji na životních příbězích typických obyvatel. Tato část práce je založena na terénním výzkumu, který jsem v obou čtvrtích podnikla.

Představuji zde koncept kultury jako možného řešení sociálních problémů.

Synopsis

In my thesis I deal with problematic neighborhoods of Lisbon. I describe their origin, typology and also kinds of problems they have to cope with, such as poverty, poor housing conditions, unemployment, illiteracy, social isolation and stigmatization, racism, insecurity, criminality and one of the hottest problems of current Lisbon, drug dealing. I also consider the effectiveness of the municipal and governmental intervention.

Using the example of two neighborhoods (Quinta do Cabrinha and Cova da Moura) which are infamous for drug dealing I try to understand the origin of this problem and I consider possible ways how to handle it. As an illustration I tell typical inhabitants' life stories. This part of the study is based on fieldwork that I did in both of the neighborhoods.

The concept of culture as a possible solution to social problems is introduced.

Obsah

1. Úvod	5
2. Chudoba jako příčina problémů	7
3. Vznik a typologie problematických čtvrtí v Lisabonu	12
3.1. Proměny Lisabonu od industrializace po současnost	12
3.2. Sociální práce v Lisabonu	16
3.3. Typologie problematických čtvrtí	18
4. Casal Ventoso a Quinta do Cabrinha	20
4.1. Od počátku Casal Ventoso až k jeho přeměně v Quintu do Cabrinha	20
4.2. Příběh Gisele	23
4.3. Kriminalita v Quintě do Cabrinha	25
4.4. Budoucnost Quinty do Cabrinha	26
5. Cova da Moura	27
5.1. Historie Covy da Moura	27
5.2. Příběh Ricarda	28
5.3. Kriminalita v Cově da Moura	30
5.4. Budoucnost Covy da Moura	33
6. Možná řešení	35
7. Závěr	39
8. Seznam použité literatury	40
9. Přílohy	42

Úvod

Když jsem se rozhodla věnovat svoji bakalářskou práci problematičným čtvrtím hlavního města Portugalska, netušila jsem, jak rozsáhlé téma jsem si vybrala. Napadlo mě vlastně velice spontánně: při svém půlročním pobytu v Lisabonu v rámci programu Erasmus jsem si všimla, že v této metropoli existuje na její velikost poměrně dost míst, kam „není radno chodit“, jak mi říkali místní. Jako rodilou Pražáčku uvyklou na anonymitu a za ni se schovávající kriminalitu velkoměsta mě to zaujalo, a tak jsem se rozhodla zjistit, proč je takových míst v Lisabonu tolik, jestli tomu tak bylo vždycky a z jakých důvodů tam vlastně nemám chodit. Ptala jsem se místních, pátrala jsem na internetu i v knihách, ale vždycky se mi dostalo spíš kusých informací. Co se literatury týče, o Lisabonu už bylo napsáno mnoho knih a odborných prací, ať už z pohledu historického, architekturního nebo sociologického. Všechny tyto publikace jsou ale spíše dílčími studiemi, které se zabývají buď nějakou konkrétní problematičnou čtvrtí, nebo konkrétním společenským problémem, žádná ale neřeší tuto problematiku jako celek. A tak mě napadla myšlenka zhostit se tohoto úkolu v rámci své bakalářské práce.

Cílem je zmapování problematičkých čtvrtí v Lisabonu a dalších obcí, které spadají do správní jednotky *Grande Lisboa*¹, popsání jejich vzniku a dále určité rozřazení. Ústředním tématem je nicméně srovnání dvou nechvalně proslulých čtvrtí Casal Ventoso a Cova da Moura, které, ač trpí podobnými problémy (z nichž ten nejzávažnější je ten drogový), se v mnoha aspektech liší. Na jejich příkladu jsem se snažila dobrat k odpovědím na otázky, jež jsem si na začátku položila: s jakými problémy přesně se potýkají obyvatelé těchto problematičkých čtvrtí, jakože i většinová společnost, kterou do jisté míry životní styl v těchto čtvrtích také ovlivňuje? Jsou zásahy města a státu úspěšné? Jaká řešení při zvyšování životní úrovně jsou možná a které z nich je to nejlepší?

Základem této práce je terénní výzkum, který jsem podnikla na tři etapy: první byl onen šestiměsíční pobyt v Lisabonu (září 2009 až březen 2010), při kterém jsem poznávala problematičké čtvrti obecně. Druhá část proběhla v září 2010, kdy jsem si vybrala jako místo

¹ *Grande Lisboa* je subregion zahrnující 9 obcí: Amadora, Cascias, Lisabon, Loures, Mafra, Odivelas, Oeiras, Sintra a Vila Franca de Xira. Hranice města Lisabonu jsou viditelné opravdu jen na mapě, ve skutečnosti, stejně jako u jiných metropolí, tyto správní jednotky na sebe plynule navazují, jsou propojené vlaky, a každý den se do Lisabonu ze zbylých, povětšinou rezidenčních čtvrtí přemístí za prací statisíce lidí.

svého výzkumu čtvrť Quinta do Cabrinha, známou také jako „nový Casal Ventoso“, protože právě tam bylo obyvatelstvo po demolici „drogového hypermarketu“, jak se lidově říkalo původnímu Casal Ventoso, před cca 10 lety přestěhováno. Přes známého se mi podařilo získat kontakt na sociální pracovníci Ângelu, která pracuje v jedné z místních příspěvkových organizací, kam jsem také později denně po dobu 10 dní docházela. Díky Ângele mi bylo umožněno poznat život ve čtvrti, dozvědět se něco o problémech místních obyvatel a také některé poznat osobně. Výzkum byl poměrně ztížen velkou nedůvěrou místních, kterou bylo v tak krátké době prakticky nemožné odstranit. Se stejnou nedůvěrou se ale potýkaly a potýkají i samotné sociální pracovníce, které tam pracují roky. Proto jsem se rozhodla svůj výzkum koncipovat spíše kvalitativně a pokusit se od svých informátorů dozvědět formou víceméně neformálních interview co možná nejvíce. Těmito informátory byli ona sociální pracovníce Ângela; Gisele, žena, která se narodila v Casal Ventoso, ale v roce 2001 byla s celou svojí rodinou přeložena do Quinty do Cabrinha, a tak mi mohla poskytnout cenné srovnání; a nakonec policista José. Ten mi také díky dlouholeté službě v tomto okrsku umožnil dozvědět se něco o obou čtvrtích, ale tentokrát z „té druhé strany“, tj. z pohledu zástupce státní instituce.

A nakonec třetí etapa výzkumu se odehrála ve čtvrti Cova da Moura v únoru 2011. Opět jsem začala zkontaktováním jednoho z místních občanských sdružení, s čímž mi díky svým známostem pomohla Ângela. V tomto občanském sdružení jsem potkala Ricarda², který se záhy stal mým klíčovým informátorem a zároveň *gatekeeperem*³. Na rozdíl Quinty do Cabrinha se mi v tomto prostředí podařilo zapadnout mezi místní až nezvykle rychle. Velkou zásluhu na tom má dozajista Ricardo, který mi nejen překvapivě otevřeně vyprávěl o svém životě a o životě v Cově da Moura, ale také mi umožnil poznat své přátele a rodinu, účastnit se místního společenského života a celkově cítit se tam téměř „jako doma“. I tady jsem se svými informátory vedla neformální rozhovory.

V obou etapách zaměřených na tyto dvě konkrétní čtvrti jsem postupovala podle metody zúčastněného pozorování.

Velmi inspirativní pro mě bylo setkání s uznávaným sociologem Miguelem Chavesem, který v současnosti vyučuje na Faculdade de Ciências Sociais e Humanas na Universidade Nova de Lisboa. Se svou prací založenou na více než ročním terénním výzkumu v Casal Ventoso z doby před zbouráním, tedy když si čtvrť procházela svojí nejhorší fází,

² Jméno bylo vzhledem k důvěrnosti informací změněno.

³ *Gatekeeper* je osoba v určité skupině, která má moc poskytnout nebo naopak znemožnit přístup výzkumníkovi k lidem a situacím.[Burguess 1984: 48 citováno dle Fernandes 2001: 188].

obhájil magisterský titul. Tato práce byla natolik úspěšná, že podle ní vyšla kniha *Casal Ventoso: da gandaia ao narcotráfico*. Ve chvílích, kdy jsem si nebyla jistá, jak pokračovat a kudy dál směřovat svoji studii, mě podpořil v myšlence kultury jako možného řešení sociálních problémů. Tu jsem následně rozpracovala do větších detailů, jak předkládám v dalších kapitolách.

V první části práce, která je více teoretická, definuji pojem chudoby a popíšu problémy, které z ní často vyplývají a se kterými se chudí a následně i většinová společnost musí potýkat. Dále se zabývám vývojem Lisabonu od industrializace až po současnost, přičemž se zaměřuji na vznik problematických čtvrtí, a stručně nastíním kroky, které město a stát v rámci zlepšení životní úrovně obyvatel těchto čtvrtí podniká. Tuto kapitolu uzavírá typologie problematických čtvrtí Lisabonu, které jsem rozdělila na tři druhy, a to podle způsobu jejich vzniku.

Ve druhé části se opírám o již zmíněný terénní výzkum. Dvě problematické čtvrti, Casal Ventoso a Covu da Moura, podrobuji detailnějšímu pohledu: stručně popisují jejich vznik a vývoj, který vedl až k problematické současnosti. Dále na dvou životních příbězích, jednom z každé čtvrti, ilustruji život místních, jejich mentalitu, zkušenosti, očekávání a plány. Opět ke každé čtvrti patří oddíl věnovaný kriminalitě a nakonec možný vývoj do budoucnosti.

V poslední části se zamýšlím nad efektivitou zásahů ze strany města a státu, porovnávám výsledky výzkumu z obou čtvrtí a předkládám několik možných řešení. Nakonec vysvětlím, proč si myslím, že především kultura by mohla být východiskem z nesnadné situace obyvatel problematických čtvrtí.

Jsem si vědoma úskalí plynoucích z komplexnosti celého tématu. Vzhledem k rozsahu a zaměření této práce, která je spíše myšlena jako úvod do dané problematiky, a také krátkodobému charakteru mého terénního výzkumu nebylo možné jít vždy zcela do hloubky. Do některých dílčích témat jsem se nepouštěla vůbec. Tím je například Romská menšina v Lisabonu, která není úplně nezanedbatelná a nad jejímž začleněním do společnosti už si lámal hlavu ne jeden sociolog. Přesto se domnívám, že tato práce může o zkoumané skutečnosti poskytnout ucelenou představu vysvětlenou na konkrétních příkladech, a tím napomoci k proniknutí do problematiky a jejímu následnému pochopení.

Koneckonců porozumění problému je základním předpokladem k nalezení jeho úspěšného řešení.

Chudoba⁴ jako příčina problémů

Všeobecně rozšířená představa o chudobě se ztotožňuje s nedostatkem peněz. Absence finančních prostředků dozajista je jednou z nejmarkantnějších charakteristik chudoby, nicméně nebylo by správné se spokojit s tak omezeným vysvětlením. Jestliže sociální stratifikace, tj. rozdělování lidí do různých skupin sdílejících stejné socioekonomické podmínky, základně závisí, jak tvrdí Max Weber, na třech kritériích, kterými jsou bohatství, jež je určeno majetkem, prestiž povětšinou pocházející ze zaměstnání, které vykonáváme na základě určitého vzdělání, a moc, jež nám dává schopnost ovlivňovat život ostatních, ale i ten svůj, pak chudým se nedostává ani jedné z této položek.

Snad odjakživa existovali chudí a bohatí, privilegovaní a marginalizovaní. Chudoba se vyvíjí tehdy, když se stratifikovaný sociálně-ekonomický systém hroutí nebo je nahrazován jiným [Lewis 1965: XXV]. V moderním světě se v tuto chvíli nejvíce projevuje přechod z feudalismu na kapitalismus.⁵ Až do této doby většinou záleželo na původu, který určoval, do jakého prostředí se člověk narodil, zjednodušeně jestli jako pán či poddaný. S nástupem industrializace a následně kapitalismu se situace začala měnit, ze stavovského systému se přešlo na třídní systém, faktorem určujícím společenské postavení se místo majetku stalo postavení na trhu práce. To neznamená snížení chudoby jako takové, spíš její přeměnu na formu, jak ji známe dnes. Místo pánů a poddaných vznikla buržoazie a dělnická třída.⁶ Ta právě jako vykonavatel práce zadané někým dalším přímo závisí na buržoazii, a tím se její způsob obživy stává nejistý. Jak si později ukážeme,⁷ většina obyvatel problematických čtvrtí Lisabonu pocházela nebo pochází z dělnické třídy. Jsou to původní migrantské vlny, které se od 19. století stahovaly do hlavního města, kdykoliv vznikla poptávka po pracovní síle.

⁴ Budeme se zabývat chudobou ve vyspělých industrializovaných státech, konkrétně v urbánním kontextu, protože od toho se bude dále vyvíjet tato práce. Nakonec primitivní společnosti mohou být ve srovnání s vyspělými zeměmi viděny jako chudé, což je výsledkem izolace a nevyvinutých technologií, uvnitř skupiny však kvůli praktické absenci třídní stratifikace neexistují chudí a bohatí [Lewis 1965: XXIV].

⁵ Tyto velké sociálně-ekonomické změny, které určují dnešní podobu společnosti, probíhaly ve většině vyspělých zemí v průběhu 19. stol., rozvojové země si tím procházely a stále procházejí od 20. stol. do současnosti [Lewis 1965: XXIII].

⁶ Neměli bychom ovšem ztotožňovat chudé s dělnickou třídou; v některých státech jako USA nebo severské země si tato skupina vydělává velice slušně, což jí zajišťuje dobré životní podmínky. To ovšem není případ Portugalska, jehož případem se budeme zabývat.

⁷ Kapitola 3.1. Proměny Lisabonu od industrializace po současnost

Chudoba má několik různých dimenzí, které se různě navzájem ovlivňují a podmiňují. Nejmarkantnějším znakem chudoby je, jak jsme si řekli na začátku, špatná finanční situace, jež závisí na zaměstnání a která se nejvíce projevuje na ubytování. Na tyto faktory se dále nabalují další problémy.

Ekonomické aspekty chudoby jsou především nedostatek peněz, nekvalifikovaná práce, nízké platy, nezaměstnanost [Lewis 1965: XXVI]. Přitom stabilní příjem peněz je základ blahobytu. Chudí lidé se často snaží získat finanční prostředky a jídlo z více zdrojů: mají několik zaměstnání, prodávají různé zboží na ulici, obhospodařují si zahrádku⁸, půjčují si od lichvářů, protože k běžným půjčkám od banky nemají přístup. Pokud přetrvávají takto omezené příležitosti v podobě nezaměstnanosti a závislosti na příležitostných pracích, mnoho jich je vtaženo do nelegálních aktivit, jako je krádež, obchod s drogami, sexuální služby, obchod se ženami a dětmi a dětská práce. Někteří v zoufalství ze své situace také začnou brát drogy a pít alkohol což často bývá i příčina násilí. Užívání návykových látek a alkoholismus se dále spolu s nedostatkem potravin a nedostupností lékařské péče podepisuje na zdraví, dochází i k sebevraždám. Nemoci opět napomáhají k dalšímu zchudnutí [Nayran 2000: 45-60, 98-100].

Problémy se zaměstnáním do velké míry závisí na vzdělání, v tomto případě jeho nedostatečnosti. Častým jevem mezi chudými je nedokončení byť základní školy, z čehož ve většině případů vyplývá nekvalifikovaná a špatně placené práce. Tento model se dále přenáší i na jejich děti, které následně v podobných životních podmínkách vychovávají i své potomky.

Dalším důležitým prvkem blahobytu, který chudým často chybí, je důstojné ubytování poskytující pokrytí základních životních potřeb. Tím se rozumí domy poskytující dostatek prostoru a také soukromí, jež mají zavedenou pitnou vodu, elektřinu a odpad, jsou propojené ulicemi. Tyto domy (případně čtvrtě tvořené těmito domy) by měly být spojené s okolím dopravou. Důležitá je také dostupnost alespoň základního občanského vybavení, jako je odvázení odpadu, základní škola nebo zdravotnické středisko. Neméně důležitým požadavkem je zajištění bezpečnosti.

Být chudý znamená být izolovaný a postrádat důvěru ve státní instituce. Ač chudí často bydlí v centru města, nejsou začlenění do sociálního života, žijí na okraji společnosti, nevyužívají služeb bank ani zdravotní a sociální pojištění, nezajímají se o politiku, nenavštěvují musea, galerie či letiště. Často jsou od většinové společnosti odříznuti pro svůj

⁸To by vysvětlovalo všudypřítomné zahrádky na lisabonských předměstích, které mezi výškovými domy (*prédios coletivos*) působí poměrně nepatříčně.

odlišný jazyk, národnost nebo rasu. Nemají informace. Zároveň se snaží řešit své problémy na vlastní pěst, cítí odpor k policii, jejíž brutality se obávají⁹, často si pomoc státních institucí ani nemůžou dovolit (lékařská péče, právní pomoc) [Lewis 1965:XXVI-XXVII].

Co se psychologického hlediska týče, chudí jsou nesebevědomí, cítí se bezmocní, frustrovaní, zahanbení [Nayran 2000: 21], neschopni dovolat se práva nebo pomoci, nemají plány do budoucna, jsou rezignovaní na svůj osud. Často jsou narušeny mezilidské vztahy.

Dochází ke stigmatizaci pro příslušnost k určité čtvrti. Ta může do okolí vyzařovat negativní obraz chudoby, necivilizovanosti nebo třeba delikvence. To znemožňuje zapojit se do normálního života většinové společnosti, což následně opět znesnadňuje zlepšení této špatné image.

Můžeme se pokusit shrnout chudobu do následujícího schématu: nedostatek peněz je způsoben špatným nebo žádným zaměstnáním. Zaměstnání je podmíněno vzděláním, kterého se chudým často nedostává, ať už z finanční nedostupnosti, izolaci, díky níž nejsou na školní výuku připravení, nebo kvůli stigmatizaci, kvůli které zakouší diskriminaci. Ta v nich probouzí pocit beznaděje a rezignace, což je pravý opak motivace. Bez motivace není snaha o zlepšení své situace, což vede k další stigmatizaci, jež má jako přímý důsledek ztížení podmínek při získávání vzdělání nebo shánění zaměstnání. Z toho vyplývá nedostatek peněz. A tak bychom mohli pokračovat do nekonečna, v mnoha různých kombinacích. Celé si to lze představit jako začarovaný kruh, kdy problémy za sebou nenásledují lineárně, nýbrž se navzájem ovlivňují. Výsledek je ovšem stejný, jen vzácně je z něj možné bez cizí pomoci vystoupit. Špatní životní podmínky se přenáší dál z generace na generaci, formuje se *kultura chudoby*¹⁰. A právě proto je nutná intervence většinové společnosti.

Od chudoby je velmi blízko ke kriminalitě. Ta se podle Estevesové rodí všude stejně, zlomem je velký nárůst urbanizace, ač by to bylo na rozdílných místech v rozdílnou dobu. Do velkých měst se začnou s vidinou lepšího života sjíždět lidé z venkova a zahraničí. Fyzické, sociální a ekonomické struktury jsou nedostačující, aby pojaly takový příliv obyvatelstva. To se tímto způsobem dostává do úpadkových předměstí, dochází k segregaci. Je běžná nízká kvalifikace nově příchozích, díky čemuž pracují za nízké platy, vykonávají práce nepřilíš

⁹ V kapitole 5.3. Kriminalita v Covê da Moura si ukážeme, kam až může podobný odpor (často vzájemný) dojít.

¹⁰ *Kultura chudoby* (*culture of poverty*) je způsob života, který se v chudých rodinách dědí z generace na generaci. Není to jenom soubor negativ, jako je například ekonomická slabost, negramotnost nebo kriminalita, jak by se dalo zjednodušeně vykládat, je to celý mechanismus postupů, jež chudým umožňuje přežít. Lze v něm vystopovat i pozitiva, například soudržnost v rodině. Stejně znaky kultury chudoby je možné vyzorovat mezi chudými po celém světě. [Lewis 1966: XLIII].

vysoko stavěné na společenském žebříčku, navíc neustále hrozí nezaměstnanost. [Esteves 1999: 27].¹¹ A právě nedostatek legálních pracovních příležitostí vede ke snaze o zajištění si finančního příjmu jiným způsobem, tedy nelegálním. Tak dochází k prostituci, kuplířství, krádežím, prodeji drog, atd. Další nárůst kriminality je spojen s narušením společenské jednoty, zvýšenou migrací, kterou podporují stavby nových cest, jež umožňují vstup cizích osob na dané území, užíváním a prodejem drog a (ne)činností policie.

Díky izolaci dochází k zachování již překonaných postojů, jako je například machismus, což může vyvolat další problém: domácí násilí. V chudých rodinách se často stává, že se žena kromě vykonávání práce v domácnosti a starání se o děti stane chleboďárcem, buď společně s mužem, v případě mužovy nezaměstnanosti sama. V těchto tradičních prostředích, kde muž=živitel rodiny a kde ke statusu chleboďárce většinou patří i právo rozhodovat o domácnosti, je pro některé muže těžké snést „ponížení“ kvůli neschopnosti postarat se o rodinu. Proto mnoho z nich sahá po alkoholu či drogách, čímž stoupá také riziko domácího násilí. Na druhou stranu k němu už nedochází tak často, jako v minulosti, a to díky postupnému zvyšování sebevědomí a informovanosti žen a podpůrné činnosti nestátních organizací, církví, médií a v některých případech policie [Nayran 2000: 109-116].

Dalším nedílnou vlastností chudoby je jistá předčasnost. Předčasně se stárne i umírá, ale také opouští škola, dospívá, zahajuje sexuální život, rodí. Děti nevyrůstají jako děti, již záhy se zapojují do aktivního života: dívky pomáhají v domácnosti s mladšími sourozenci, chlapci pracují [Cardoso 1993: 91].

Nedostatečný přístup k informacím, zdrojům, příležitostem (odpírání vzdělání, práce, volnočasových aktivit), moci a mobility sice není tak viditelné jako hlad, domácí násilí nebo alkoholismus, je to nicméně jeden z nejpálčivějších problémů, protože podkopává sebedůvěru a lidskou důstojnost.

Podle Viegase je příčinou dalšího navýšení bídy a chudoby neschopnost chudých udržet krok se společností a zároveň neschopnost společnosti podat chudým pomocnou

¹¹ Jak si dále v práci ukážeme, v Lisabonu jsou tyto klíčové okamžiky dva: doba industrializace, tedy druhá polovina 19. století, a masová imigrace *retornados*.

ruku,¹² což si můžeme vykládat jako nedostatečnou snahu o integraci z jedné strany, a jako odmítání této integrace ze strany druhé.

Být chudý neznamená nebýt bohatý. Být chudý znamená nemít to základní, co většina lidí bere za samozřejmost. A především být chudý znamená nebýt samostatný, a tím záviset na ostatních.

¹² José Manuel Viegas In:Lisboa anos 90: Imagens de arquivo. Cátalogo. Exposição no arquivo municipal de Lisboa, Câmara e Lisboa, Departamento de patrimonio cultural, Arquivo Municipal de Lisboa, 2000, s. 11

Vznik a typologie problematických čtvrtí v Lisabonu

Proměny Lisabonu od industrializace po současnost

Lisabon se v druhé polovině 19. století jako jakékoliv jiné evropské velkoměsto stal dějištěm velkých sociálně-ekonomických změn, které mu otevřely cestu k modernizaci. Ta sice započala už obnovou města po ničivém zemětřesení v roce 1775, ale až průmyslová revoluce následovaná masovou urbanizací měla zásadní význam. Důležitým momentem ve vývoji města bylo propojení s celou zemí pomocí železnice a také rozvoj hromadné dopravy, který usnadnil pohyb uvnitř města.

S nástupem industrializace se obyvatelstvo během deseti let prakticky zdvojnásobilo [Chaves 1999: 43]. Do města se začalo stěhovat venkovské obyvatelstvo, které pro to mělo následujících důvody: na venkově panovala chudoba, od města si slibovalo více pracovních příležitostí a tím i lepší životní úroveň, a zároveň s rozmachem průmyslové výroby nové továrny opravdu hledaly pracovní sílu. Na periferiích města vznikaly průmyslové zóny: Boa Vista- Pedrouços, Vale de Alcântara, Xabregas-Poço do Bispo, Vale de Chelas [Asociacao 1987: 26]. Většina tohoto území se v té době nacházela za soudobými hranicemi města a byly na něm pouze statky, zemědělsky využívaná půda a malé vesnice. K velkému rozšíření Lisabonu došlo v roce 1886, kdy byla vystavěna *Estrada da Circunvalação*, která určila hranice města tak, jak se v nezměněné podobě zachovaly až do současnosti: Algés (Portas de Algés), dále podél Monsanto, Portas de Benfica, Camarate, odtud až k Teju, kde se v současnosti nachází Parque das Nações [Ferreira 2009].

To byla chvíle, která poznamenala podobu Lisabonu až do současnosti. Záviselo na ekonomických prostředcích dostupných ke zřízení si bydlení té které skupiny. Tím došlo k prostorové segregaci a hierarchizaci. Začaly se formovat sociální skupiny tvořící zóny, které byly vnitřně jednotné, ale mezi sebou rozdílné¹³ [Chaves 1999: 44]. Přestože dělníci si od města a průmyslu slibovali více práce, bylo těžké ji sehnat, docházelo k cyklické nezaměstnanosti, a tak část z nich došla jen velmi slabých životních podmínek, které zapříčinily odklon k marginalitě.

¹³ Takového členění si můžeme všimnout na příkladu městské části (*freguesia*) Santo Condestável (původně součást městské části Santa Isabel), kde v průběhu posledních dvaceti let 19. století vedle čtvrti Campo de Ourique určené pro panské domy měšťanů-bohatých majitelů továren vznikla čtvrť Casal Ventoso, v jejíchž nuzných přístřeších žili chudí dělníci. Tyto dvě tak odlišné čtvrti dělila (a stále dělí) pouze ulice Rua Maria Pia.

Populace přicházející z těchto vln migrace se usazuje ve starších částech města (Alfama, Mouraria), kde došlo velmi záhy k přelidnění, nebo blízko továren. Dělníci si tam nejdříve ilegálně stavěli provizorní přístřešky *barracas*¹⁴ (které se nakonec ukázaly jako ne zas až tak provizorní, můžeme v nich vidět předobraz *bairros de lata*¹⁵, z nichž některé se zachovaly až do současnosti), později buržoazie začala do politiky včleňovat principy kapitalistické konkurence, které se projevovaly menšími zásahy státu a necháním volné ruky průmyslníkům. To v praxi znamená, že majitelé továren začali pro své dělníky stavět dělnické ubytovny (*vilas operárias*) [Chaves 1999: 43-44]. Tyto ubytovny byly postavené na bezcenných pozemcích blízko továren, ale daleko od centra, což znamenalo izolaci od města, a to především v městských částech Alcântara, Campolide, Penha de França, Alto do Pina, Xabregas, Poço do Bispo [Associação 1987: 26]. Rychlost přírůstu obyvatelstva nicméně začala převyšovat nárůst konstrukce, čímž se už tak špatně životní podmínky ještě zhoršovaly.

Ať už se jedná o přeplněné centrum města, nebo *barracas* a *vilas operárias* v blízkosti průmyslových zón, jsou to tato místa, kde můžeme hledat zárodky mnohých současných problematických zón v Lisabonu.

Dalším důležitým obdobím v procesu přeměny města byla 30. léta, kdy známý portugalský architekt Duarte Pacheco započal s plánem urbanistické reformy: výstavba letiště, univerzitního města, parků Monsanto a Eduarda VII., mnohých dálnic (spojení Lisabonu a Vily Francie de Xira) a železnic a především *bairros sociais*¹⁶. Ta byla vystavěna na nevyužitých periferních částech města, především na okrajích parku Monsanto (Alvito, Alto da Ajuda, Belém, Boa Vista, Caselas, Serafina) a od 40. let také na území mezi Campo Grande a letištěm a dále k řece (Alvalade, Encarnação, Madre de Deus). Cílem těchto *bairros sociais* bylo nahradit *bairros de barracas* a poskytnout jejím obyvatelům skromné, ale dobré podmínky k životu. Čtvrti kolem Monsanto měli napodobovat model portugalské vesnice jak se všemi svými výhodami, jako je sousedská pospolitost, tak i nevýhodami: izolovanost od města a nedostatečné občanská vybavenost (k dispozici byl například jenom kostel a základní škola). Naproti tomu Alvalade byl projekt pro 45000 lidí [tamtéž str. 34-36]. Prostor města byl zvětšen o 1/3 plochy. Dále byly připraveny plány k vyvlastnění v té době zemědělských ploch, z velké části nevyužívaných a bezcenných, na kterých později vznikly čtvrti jako

¹⁴ *Barraca* je nuzný obytný přístřešek, chatrč, kde většinou chybí voda i elektřina.

¹⁵ *Bairro de lata* nebo také *bairro de barracas* je portugalský výraz pro slum, chudinskou čtvrť. V češtině je známější brazilské slovo *favela*, nicméně tato práce je zasazená do portugalského kontextu, a proto budu dále používat výrazy *bairro de lata* nebo *bairro de barracas*.

¹⁶ Portugalskému termínu *bairro social*, které lze doslovně přeložit jako „sociální čtvrť“, by v češtině nejlépe odpovídalo slovo „sídliště“. Nechávám ho nicméně v originále, protože, jak dále v práci vysvětlím, není to totéž.

Chelas, Olivais a Telheiras [Moita 1994: 512]. Fakt, že až do sedmdesátých let 20. století to byl venkov, kde se vyskytovaly pouze statky, dosvědčují i v současnosti jména čtvrtí nebo ulic jako Quinta¹⁷ do Marquês de Abrantes či Quinta dos Ourives.

Během 40. a 50. let také probíhá druhá fáze industrializace, tentokrát už jenom ve východní části města podél řeky ve směru od centra na sever (Lisabon- Vila Franca de Xira), západní část byla vyhrazena turismu a reprezentaci [Associação 1987: 26]. I tento průmyslový rozvoj zapříčinil migraci obyvatelstva do hlavního města, které hledalo práci v továrnách, službách a dopravě, a opět následný nedostatek ubytování. Do této doby (konec 50. let, začátek 60. let) se také datuje vznik *bairros clandestinos*¹⁸ na periferiích Lisabonu [Cardoso 1993: 52].

Se stavbou Salazarova mostu (dnešní Most 25. dubna), který byl inaugurován 1966, došlo k další výstavbě *bairros sociais*. Nájezd na most byl veden přes Alcântarské údolí, kde se již od 19. století koncentrovali chudí dělníci v *bairros de lata*, a tak bylo třeba tyto *barracas* strhnout a její obyvatelům -nyní lidem bez přístřeší- nabídnout nové ubytování.

Také se mění tradiční struktura města, která bývala původně tvořena budovami, které formovaly ulice a náměstí. Místo toho se začalo se stavbou izolovaných budov-bloků. [Associação 1987: 38] I to se podepsalo na výstavbě Chelas. Do konce 60. let to byla nevyužitá plocha oddělená od zbytku města výrazným terénním členěním. Tento projekt měl být navázáním na plán Olivais-Sul, kde se podařilo vybudovat dobře fungující obytnou čtvrť. Přestože zde byly snahy opustit zažitou struktur náhodného stavění jedné výškové budovy vedle druhé a přiklonit se ke stavbě ucelených čtvrtí, do kterých byly začleněné zelené plochy, uvést do života čtvrti obchodní aktivity, poskytnout vybavení na vzdělávání, kulturní a rekreační vyžití, posílit sousedskou sounáležitost zřízením veřejných prostranství [Associação 1987: 40], stala se z Chelas čtvrť s poměrně špatnou pověstí. Na vině byly především dva faktory: jednalo se o rozsáhlé *bairro social*, kam bylo soustředěno velké množství ekonomicky slabých obyvatel z těch nejhorších lisabonských *bairros degradados*, zároveň díky izolovanosti způsobené terénem byla komunikace s okolním městem velmi nízká.

Dalším zásadním momentem byl rok 1974, tedy rok Karafiátové revoluce, která ukončila dlouholetou diktaturu, a také éru Portugalska jako koloniální velmoci, protože

¹⁷ Quinta znamená v portugalštině statek.

¹⁸ *Bairro clandestino* je nepovolená zástavba obydlí z cihlového zdiva na soukromých pozemcích, většinou na periferiích měst, protože v centru už nejsou volné plochy. Příkladem v Lisabonu je například Bairro da Liberdade, Galinheiras, Bairro de S. João de Brito [SANTANA 1994: 131].

portugalské kolonie (Guinea-Bissau, Kapverdské ostrovy, Svatý Tomáš a Princův ostrov, Angola a Mosambik¹⁹) po dlouhých a vysilujících bojích vyhlásily nezávislost. Revoluce zapříčinila velký migrační příliv *retornados*, Portugalců vracejících se ze zámořských území a také Afričanů; angolských a mozambických uprchlíků utíkajících před občanskou válkou, která po odchodu Portugalců nastala, a také Kapverdánů odjíždějících z chudého souostroví na kontinent jako levná pracovní síla [Kroftová 2009: 16]. Ti se většinou usazovali v *bairros clandestinos* na předměstích Lisabonu. Na *Margem Norte* se soustřeďovali nejvíce v obcích Oeiras, Amadora, Cascais a Sintra, protože přes ně vedou vlaková spojení²⁰, která je spojují s centrem, a Loures díky dálnici, dále na *Margem Sul* v obcích Almada, Seixal a Barreiro, které jsou s centrem spojeny lodní dopravou a také Mostem 25. dubna. 70. léta jsou stejně tak počátkem vlny přistěhovalců z východní Evropy a Brazílie. V 80. letech přichází imigranti z Guiney-Bissau a Indie.

Tyto události zapříčinily velký skok v demografickém růstu. Město Lisabon expandovalo jak na jih, tak na sever, postupně začalo splývat s okolními městy, vznikl subregion *Grande Lisboa* a region *Área Metropolitana de Lisboa* (AML), který v sobě kromě jednotky *Grande Lisboa* (*Margem Norte*- Severní břeh) zahrnuje také subregion *Península de Setúbal* (*Margem Sul*- Jižní břeh). Od roku 1884 se velikost těchto okrajových částí až zdvacetinásobila [Baptista 1999: 42].

Jsou to 80. léta, kdy se začínají ve velkých portugalských městech prodávat drogy. Stává se tak na zvaných *territórios psicotrópicos*, což jsou místa uprostřed obytných čtvrtí, jež jsou díky určitým charakteristikám (např. dostupnost) vhodné pro dlouhodobé umístění drogového trhu [Fernandes 2001: 171]. V Lisabonu to jsou jak tradiční *bairros degradados* (Casal Ventoso), tak *bairros socias* (Chelas, Musgueira, Charneca).

V 90. letech se v Lisabonu změnilo především to, že předměstí přestala sloužit pouze k přespaní, jejich spojení s centrem bylo posíleno díky rozšíření metra a dálnic vedoucích z města a obnovení železničních tratí a lodí přes Tejo.²¹

¹⁹ Dříve Portugalská východní Afrika (Angola) a Portugalská západní Afrika (Mosambik).

²⁰ Právě vlaková linka Lisabon- Sintra byla ještě před několika málo lety nechvalně proslulá „vlakovými loupežemi“. Mezi vlakovými zastávkami, které se nachází ve zmíněných obcích, často docházelo k ozbrojenému přepadení cestujících, kteří museli odevzdat všechny svoje cennosti. Na další zastávce útočníci vystoupili a doslova zmizeli v přilehlých čtvrtích.

²¹ José Manuel Viegas In: Lisboa anos 90: Imagens de arquivo. Cátalogo. Exposição no arquivo municipal de Lisboa, Câmara e Lisboa, Departamento de patrimonio cultural, Arquivo Municipal de Lisboa, 2000, s. 9-11

V současnosti je celý Lisabon zastavěn, všechny izolace byly překonány [Santana 1994: 135]. Hranice mezi jednotlivými obcemi existují pouze na mapě, protože zástavba se táhne od centra k nedohlednu, aniž by nechala prostor jakékoli nezastavěné ploše, přičemž „A Lisboa antiga [...] transformou-se numa fachada em ruínas e sem moradores lá dentro.“²² [Dias 2007] oproti přelidněným předměstím, která vznikala během posledních 50 let.

Sociální práce v Lisabonu

Podle Lewise lze zásadně rozdělit, zda se chudoba vyskytuje v zemích, kde převládá u většiny obyvatel (rozvojové země), nebo zda se jedná o země, kde chudí tvoří menší složku obyvatelstva. V tomto případě je na rozdíl od prvního případu řešení v postupném zlepšování životní úrovně chudých a začleňování do střední třídy. K tomu má pomoci sociální práce ze strany státu či města [Lewis 1966: LII]. V tomto oddílu se stručně podíváme, jak se postupuje v lisabonských problematických čtvrtích.

Realojamento, neboli přeložení obyvatelstva je asi nejviditelnější krok, který město či stát v tomto ohledu podniká. První zásahy tohoto druhu se datují do roku 1919, kdy byly na požadavek státu vystavěny první *bairros sociais* Bairro da Ajuda a Bairro da Boa Hora pro ty nejchudší, a Bairro do Arco Cego pro střední třídu. Od té doby jimi bylo město doslova zaplněno, jak jsem již popsala v kapitole 3.1. Proměny Lisabonu od industrializace po současnost, namátkově například Chelas nebo množství čtvrtí kolem letiště. Mnoho z těchto čtvrtí získalo nakonec ještě horší fámou, než měla původní *bairros de lata* a *bairros degradados*, z nichž obyvatelé těchto nových *bairros sociais* pocházeli. Je logické, že pokud dochází pouze ke stěhování asociálních obyvatel po městě, aniž by byla snaha je včlenit do společnosti, situace se nemůže příliš zlepšit, v nejlepším případě pouze krátkodobě. Aneb jak si už uvědomuje samo město, k vymýcení chudoby je nutné investovat do lidí, aby vyrostli jako osobnosti, což se následně projeví i v ekonomice [Acção 1997: 5].

Výstavba *bairros sociais* pokračuje i v současnosti.

Gebalis je polovládní organizace (tzn., vyhrála konkurs na správu *bairros sociais*, a tak od města dostává peníze na jejich řízení a rozvoj). Jejím úkolem je poskytovat pomoc a asistenci obyvatelům těchto čtvrtí. Dvakrát během období půl roku (září 2010 a únor 2011)

²² „Historický Lisabon se změnil v rozpadlou fasádu bez obyvatel uvnitř.“(překlad autorky)

jsem se pokusila sjednat schůzku, abych zjistila jejich přesné pole působnosti a výsledky práce. Pro osobní styk je nutné vyplnit žádost o schůzku, která je buď schválena, nebo zamítnuta. Ty moje byly evidentně zamítnuté. Vystává otázka, jaký asi tedy bude kontakt mezi úředníky a obyvateli *bairros sociais*, kterým jsou jejich služby primárně určeny.

Většina těchto problémových čtvrtí má také jedno a více různých sdružení, asociací, organizací. Ty by se daly základně rozdělit na vládní organizace, příspěvkové organizace a občanská sdružení. Vládní organizace jsou financovány státem, který je také povětšinou v problematických čtvrtích zakládá. Příspěvkové organizace, které jsou sice do jisté míry finančně podporovány státem, ale jejich vznik a fungování jsou na něm nezávislé. Naproti tomu občanská sdružení vznikají bez podpory státu, většinou je tvoří sami obyvatelé čtvrtí, kteří se rozhodli sjednotit, aby tak lépe bránili své zájmy, nejčastěji v *associação de moradores*, čili sdružení obyvatel. Jejich úkol je ale stejný- pomoci integraci obyvatel bairra do většinové společnosti. Během svého terénního průzkumu jsem mohla nahlédnout do fungování jedné příspěvkové organizace (v Quintě do Cabrinha) a jednoho občanského sdružení (v Cově da Moura). Jejich práce se v lecčem shodovala, cílem bylo především zaměřit se na děti, pomoci jim ke vzdělání, zabavit je v jejich volném čase a také poradit jejich rodičům, jak je správně vychovat. Rozdíl mezi nimi byl hlavně v tom, že příspěvková organizace nabízela služby pedagogicko-psychologické poradny, logopeda a sociální pracovnice, zatímco občanské sdružení v Cově da Moura se především zaměřilo na volnočasové aktivity pro děti.

Typologie problematických čtvrtí

Domnívám se, že problematické čtvrti můžeme základně rozdělit na dva typy, a to podle způsobu vzniku: a) *bairros degradados* a *bairros de lata* b) *bairros sociais*), přičemž *bairros degradados* a *bairros de lata* lze dále rozdělit na dvě podskupiny podle doby vzniku:

a) *bairros degradados* a *bairros de lata*, jedním slovem *bairros clandestinos*, neboli čtvrtě, které vznikly ilegální výstavbou.

podle doby vzniku se dál dají rozdělit na:

- tradiční *bairros clandestinos* vznikající od konce 19. století až do zhruba 60. let 20. století jako přímý důsledek industrializace, v současnosti se nacházejí uvnitř města Lisabon. Obyvatelé jsou potomci Portugalců, kteří přišli do

Lisabonu za prací z venkova. Příkladem, na kterém uvedu vývoj a život v takové čtvrti, bude Casal Ventoso.

- *bairros clandestinos* vznikající po Karafiátové revoluci, jež se povětšinou nacházejí za hranicemi měst. Většina obyvatelstva je afrického původu, i když se mezi nimi najdou i jiné menšiny. Příkladem bude Cova da Moura

b) *bairros sociais*, neboli čtvrtě, které měly a mají poskytnout lepší ubytování obyvatelům *bairros clandestinos*, ač tento záměr často nevyjde. Vznikají od počátku 20. století na popud státu nebo města, nacházejí se jak v Lisabonu, tak na předměstích. Obyvatelé jsou smíšeného původu. Příkladem bude Quinta do Cabrinha.

Casal Ventoso a Quinta do Cabrinha

Od počátku Casal Ventoso až k jeho přeměně v Quintu do Cabrinha

Casal Ventoso (městská část Santo Condestável), lidově přejmenovaný na „hipermercado de drogas“, je čtvrť známá každému Portugalci. V době své největší slávy, tj. v průběhu 90. let, to bylo místo, kde se každé ráno scházelo 800 drogově závislých, aby si koupili svoji první ranní dávku., především heroinu nebo kokainu. Zároveň to bylo místo, kam se kdokoli mimo obyvatel čtvrti, drogových dealerů a toxikomanů neodvážil ani vkročit. I mezi posledně jmenovanými to nebylo obvyklé místo, kam si jít koupit drogu, v Casal Ventoso končili ti, kteří na tom byli nejhůř. V té době existovalo v Lisabonu mnoho míst, kde fungoval prodej drog např. Quinta da Currealeira (Olaías), Bairro do Relógio a Zona J de Chelas (Marvila) nebo Musgueira (Lumiar), ovšem tam se drogy dostaly až díky menším dealerům, kteří nakupovali právě v Casal Ventoso. O charakteru místa hodně vypovídá i studie *Heroína: Lisboa como Território Psicotrópico nos Anos Noventa*²³ ve které je na příbězích 6 různých narkomanů ilustrována drogová scéna portugalského hlavního města poslední dekády 20. století. Je zmíněno ve všech případech a většinou jako místo, kde končili ti nejzoufalejší a nejobožejší. Ti se tam stahovali z důvodu snadné dostupnosti drogy: drogy se prodávali přímo na ulici, z oken, „aquilo parecia um mercado. [...] [As pessoas] a apregoarem: 'Aqui é que é bom.' E bichas, como se fosse...em vez de apregoarem as maças, os tomates e as couves, diziam: 'Coca e cavalo! Quartas, meias e gramas.' [...] Pronto, gente a vender seringas no meio da rua, velhas a venderm limões, agua... tudo ali, à disposição. Tinha se tudo, pronto. Barracas lá em baixo para se poder consumir.“²⁴ [Vasconcelos 2003: 83-84]. Zároveň bylo možné drogy nakupovat nejen za peníze, ale také za kradené věci: fotoaparáty, videa, sluneční brýle nebo hodinky.

Záplava *barracas*, rozlévající se po svahu alcântarského údolí od ulice Rua Maria Pia až k Avenidě de Ceuta připomínala favely v Rio de Janeiro²⁵. Některé z nich byly určeny

²³ Viz Seznam použité literatury.

²⁴ „Tohleto vypadalo jak tržiště. [...] [Lidi] vyvolávali: 'Máme tu dobrý zboží.' A fronty, jako kdyby to bylo... místo, aby vyvolávali jabka, rajčata a zelí, pokřikovali 'Koks a herák! Čtvrťky, půlky a gramy.' [...] Lidi prodávali stříkačky uprostřed ulice, babky prodávali citrony, vodu... Všechno při ruce. Prostě tam bylo všechno. *Barracas* dole určený ke šlehnutí si.“ (překlad autorky)

²⁵ Oproti riodejaneirským favelám ovšem platilo, že čím níže se přístřešek nacházel, tím ve větším úpadku byl.

pouze ke konzumaci drog²⁶, v dalších přespávali narkomani, kteří se droze poddali úplně, a proto to k ní chtěli mít co nejlíže. Ti z *bairra*²⁷ ani nevycházel, protože k tomu neměli důvod. Peníze už nepotřebovali: snížená potřeba jíst při těžké drogové závislosti je známá, a k dalším dávkám si dopomáhali hlídkováním (prevence vniku nežádoucích osob, především policie) či obchodem se stříkačkami. Ty byly v té době velmi drahé a těžko sehnatelné. Stejně jako u dealerů, dokonce i mezi poskytovateli stříkaček existovala jistá hierarchie. Ti nejnižší postavení přistupovali ke kupujícímu, pomohli mu sehnat drogu, doprovodili ho k *barrace*, poskytl stříkačku (zapůjčili tu svou)²⁸ a za to také dostali část dávky. Postupně bylo možné postupovat v žebříčku nahoru. Další už stříkačky prodávali. Odtud už vedl další krok k prodávání drog, většinou to znamenalo nahradit jiného dealera, přičemž plat byl také v naturáliích [ibid. 118-120].

Hlavní osou byla ulice Rua Costa Pimenta, kterou lemovaly obývané domy, a zároveň se tam prodávaly drogy. Dalším centrem prodeje drog byla Meia Laranja v ulici Rua Maria Pia. Hranice celého území byly velmi dobře hlídány, aby se zamezilo přístupu policie. Pomocí výkřiků („Uga!“)²⁹ bylo dáváno na vědomí, že se blíží někdo nežádoucí, a proto vždy, když policie přijela, veškeré drogy z ulice doslova zmizely. Pro vstup do domů byl potřeba soudní příkaz k prohlídce, čehož si dealeři byli vědomi a využívali toho.

Situace byla ke konci 90. let tak neúnosná, že se město rozhodlo k úplné demolici čtvrti a přeložení jejího obyvatelstva do *bairros sociais*. Tato demolice začala ke konci roku 1998 a trvala do roku 2001. Většina obyvatel byla přestěhována do o několik stovek metrů dál vzdálených čtvrtí Quinta do Cabrinha a Quinta do Loureiro, které z obou stran obklopují Avenidu de Ceuta, někteří (především narkomani) se přesunuli do dalších částí města, jako je Graça a Intendentes. Zda a jak se změnila situace se zbouráním a přeložením obyvatelstva budu řešit v následujících oddílech. Nyní se ale pokusím dojít k vysvětlení, proč se z Casal Ventoso postupně stalo hlavní lisabonské *território psicotrópico*.

²⁶ Přímo na ulici se sice prodávalo, ale nesmělo se tam třeba jen chodit se stříkačkou v ruce, a o konzumaci drog ani nemluvě. To mělo sloužit ke skrytí drogového problému, především před dětmi, jak ale popíšu v další kapitole, s příliš velkým úspěchem se to nesešlo.

²⁷ Pojem *bairro* by se dal do češtiny jednoduše přeložit jako „čtvrť“, ale vzhledem k tomu, že pro většinu obyvatel takových čtvrtí je to něco víc, než pouze místo, kde stojí jejich dům. Je to místo, se kterým se ztotožňují, kde se navzájem znají, často tam stejně jako jejich rodiče a děti bydlí celý život, a ať už v dobrém, nebo ve špatném je ovlivňuje. Proto ho částečně zanechám v originálním znění.

²⁸ Proto jistě nepřekvapí, že Casal Ventoso byl proslavený poměrně vysokým výskytem AIDS.

²⁹ Podrobněji se o mechanismech, kterým se *bairro* chránilo před vstupem cizích, rozepisuje Miguel Chaves v článku *Dar à fuga: comunidade e sujeito num contexto de narcotráfico* publikovaném v časopise *Análise Social*, 2000, roč. 153, s. 893-932.

První zmínky o Casal Ventoso sahají do roku 1837. V té době se jednalo o zčásti zemědělsky využívané území mimo hranice města³⁰, na kterém bylo pouze několik statků. To se změnilo až v 80. letech téhož století, kdy se jako přímý důsledek průmyslové revoluce začaly v Alcântara stavět továrny. Najednou vznikla potřeba nově přicházející dělníky ubytovat, což majitelé továren začali řešit skromnými domy pro své zaměstnance, jež byly stavěny většinou mezi továrnami, dílnami a sklady. Jak již ale bylo řečeno, konstrukce nestačila pro všechny, a tak si dělníci začali nelegálně stavět *barracas*. Stát s tím tiše souhlasil, protože to byl bezprecedentní případ, neexistovala žádná legislativa, která by to ošetřovala, a tak si s tím nevěděl rady. Tím na přelomu 19. a 20. století vznikl Casal Ventoso, tak jak byl známý až do své demolice, tedy rozdělený na dvě části: Casal Ventoso de Baixo a Casal Ventoso de Cima. Během následujících 50 let se tam zabydlovali vlny migrantů, především z venkova na severu Portugalska – okolí měst Viseu, Castelo Branco a Guarda³¹, které do Lisabou odcházely za prací. Často to pro ně bylo ubytování v tomto *bairru* poslední východisko, protože bylo na společenském žebříčku úplně nejnižší. Z toho vyplývá, že už od počátku se tam ubytovávali ti nejméně ekonomicky schopní, kteří nedokázali nějak svou situaci zlepšit. Docházelo ke stigmatizaci obyvatelstva, z níž vyplývala sociální izolace podporovaná také izolací fyzickou, protože až do 50. let byl Casal Ventoso těžko dostupnou periferií. To představuje počátek začarovaného kruhu, protože izolaci následoval další ekonomický úpadek [Chaves 1999: 45-62].

Vznikaly stále další a další *barracas*. Většina obyvatelstva závisela kvůli nízkému dokončenému vzdělání na nestálé manuální práci v továrnách, mnohým se zaměstnání nedařilo najít vůbec. Především děti a ženy se živily sběrem, tříděním a prodejem odpadu přímo ze čtvrti, „*andavam à gandaia*“. Chudoba se stala nedílnou součástí života, často obyvatelé neměli peníze ani na jídlo. Proto se čím dál častěji začali uchýlovat k drobné kriminalitě, jako např. přepadávání vozů s jídlem nebo osob, krádeže v obchodech. Je důležité si uvědomit, že kriminalita nebyla neustálá, spíš to bylo poslední východisku, ke kterému docházelo výjimečně. [tamtéž str. 67]. To se zachovalo v chování mnoha obyvatel Quinty do Cabrinha.

V druhé polovině 20. století došlo k mnoha velkým změnám. Především ustává migrační vlna nových přistěhovalců, protože už není místo, naopak kvůli novým urbanistickým stavbám je část *barracas* zbourána a dochází k prvnímu *realojamento*,

³⁰ V té době hranice procházela ulicí Rua Maria Pia, která se později stala hranicí oddělující Casal Ventoso (čtvrť chudých) od Campo de Ourique (čtvrť bohatých).

³¹ Právě původ ze severu by mohl vysvětlovat, proč je tolik obyvatel *bairra* modrookých a světlavých, což je na jihu Portugalska poněkud nezvyklé.

konkrétně do čtvrtí Musgueira a Chelas. Z Alcântary se díky stavbě Mostu 25. dubna, Avenidy da Ceuta a Avenidy Duarte Pacheco stává komunikační uzel. Dále díky železnici je najednou z dlouho izolovaného Casal Ventoso čtvrť dobře propojená s městem i okolím.³² Důležitost průmyslu se v průběhu 50. a 60. let se postupně zmenšovala, což vedlo k propouštění dělníků, kteří tvořili i většinu pracovně činných v Casal Ventoso. Kriminalita dostávala nové formy, kromě drobných krádeží začalo docházet k prostituci, kuplířství a také k zakládání *seitas*, místních mafií, které se specializovaly na krádeže v sousední čtvrti bohatých, Campo de Ourique. Stigma bídy se přeměňuje na stigma delikvence [tamtéž str. 70-84]. To se dále od 80. let prohlubuje, když mnoho obyvatel najde východisko ze svých nesnází v prodeji drog. Přišli na to, že ten zajistí příjem peněz mnohem vyšší než legální práce, ale také se díky němu nemusí provozovat další ilegální aktivity jako je krádež nebo prostituce. K těm ovšem tak jako tak docházelo ze strany narkomanů, kteří se tam postupně začali stahovat [tamtéž str. 100-128].

Jak už jsem nastínila na začátku této kapitoly, v letech 1998-2001 došlo k demolici *bairra*. Jen podél ulice Rua Maria Pia zbylo několik desítek více či méně rozbořených domů, jinak po nechvalně proslulé čtvrti není ani památky. Když tedy nepočítáme stále probíhající narkoobchod v několika bistroch (*pastelerias*) na Meia Laranja, kolem kterých se shlukují podivné mátožné postavy, v nichž lze snadno rozpoznat drogově závislé. Není jich mnoho, většina obchodu s drogami i narkomanů se přesunula do jiných částí města. Obyvatelstvo bylo přestěhováno o několik stovek metrů níž, do *bairros socios* Quinta do Cabrinha a Quinta do Loureiro, aby tam začali nový život. K tomu jim mají napomoci plně vybavené byty se sníženým nájmem 130€ měsíčně, *Gebalis* a různá sdružení a organizace, kterých je tam tolik, až se začalo Avenidě da Ceuta říkat „*Avenida das Associações*“.

Příběh Gisele

Gisele je 37 let a po celý život žila v Casal Ventoso de Cima, tedy přesněji do roku 2001, kdy byla kvůli demolici čtvrti přeložena i s tehdy 6letou dcerou a manželem do Quinty do Cabrinha. Také její matka se narodila přímo v *bairro*, ale její rodiče tam přijeli, jak zdůrazňuje, na koňském povozu z Carvalhão (Serra da Estrela), a to kterou někdy před 70 lety, v době 2. světové války. Důvodem byla bída na venkově, od města si slibovali více

³² Právě dostupnost v kombinaci s dlouholetým stigmatem bídy a necivilizovanosti a chronickou chudobou obyvatel byly důvodem, proč se později zrovna z této čtvrti stal „*hipermercado de droga*“.

možností. Otec i se svými rodiči přišli do Casal Ventoso z Beji, jež opustili ze stejných důvodů- chudoba.

Gisele vychodila 4. třídu základní školy, čímž dosáhla vyššího vzdělání než její matka, která do školy nikdy nechodila, a stejného vzdělání jako její otec. Ve čtrnácti letech začala pracovat v textilní továrně. Jak sama říká, „na školu nikdy moc nebyla, vůbec jí to tam nebavilo“, i když někdy lituje, že se více nesnažila, nenaučila se třeba anglicky, protože by teď mohla dělat něco jiného než se pořád dokola starat o staré lidi. Je totiž *ajudante da ação social* v místním *centro social*. Zpočátku se jí tam příliš nelíbilo, ale už si zvykla.

Na dětství vzpomíná v hezkém, lidé tam prý žili pospolitě, zajímali se o sebe, navzájem si vypomáhali- úplně jako na vesnici. Přítomnost drog si uvědomuje snad odjakživa, protože se prodávalo přímo na ulici, „vyměňovali si balíčky“. Prodejci drog i narkomani vždy respektovali místní, nijak jim neškodili. Tvrdí, že bylo možné nechat otevřené dveře, aniž by se něco ztratilo. Celkově tam podle ní bylo bezpečněji než v Quinta do Cabrinha, protože se tam všichni navzájem znali a oproti současnosti mladí respektovali starší. Nicméně zhruba před 20 lety, tedy na počátku 90. let, si všimla prudkého zhoršení situace, kdy lidé se začali rychle měnit.

Když jí bylo kolem 16 let, přišlo období experimentů, od kouření marihuany až po tvrdé drogy. Někteří z jejích kamarádů se stali závislými na drogách, přičemž část jich umřela, část se z toho dostala, založila rodinu a vede poměrně normální život. Ona sama nikdy nic nevyzkoušela, měla totiž dobrý příklad přímo v *bairru*, proč to nedělat. Tím se podle ní řídila většina místních obyvatel.

Přímo v Casal Ventoso poznala i svého muže, který byl taktéž místní. Potkali se ve fotbalovém klubu, protože oba byli fanoušky³³. Mají spolu nyní patnáctiletou dceru.

V roce 1997 začaly návštěvy úředníků, kteří jim předkládali plány o zbourání čtvrti a následném přeložení. Nikdo tomu příliš nevěřil, protože o tom se mluvilo už dlouho, ale nedělo se nic. Mezitím se dole na svahu u Avenidy da Ceuta objevila těžká technika a počala demolici. Ta pokračovala čím dál výš, až byli Gisel i se svou rodinou v roce 2001, tedy jako jedni z posledních, přestěhováni do Quinty do Cabrinha.

Přestože se jí více líbilo žít v Casal Ventoso, uznává, že v Quintě do Cabrinha má lepší životní podmínky nejen ona, ale především její dcera. Chtěla by, aby alespoň z Joany „byl

³³ Je otázkou, do jaké míry byl člověk v Casal Ventoso fotbalovým fanouškem díky nadšení pro tento sport a do jaké míry to bylo kvůli absenci jiných volnočasových aktivit.

někdo“, aby měla lepší život než ona, čehož může dosáhnout jedině přes vzdělání. Joaně je 15 a je právě v sedmé třídě, tzn. už dvakrát propadla. I tak má z rodiny nejvyšší vzdělání.³⁴

Co se jejího života týče, velká očekávání od budoucnosti nemá, předpokládá, že „se toho asi moc nezmění, leda by vyhrála v loterii“.

Podle sociální pracovnice Ângely jsou i Gisele a její manžel jedněmi z těch, kteří si čas od času přivydělávají prodejem drog.

Kriminalita v Quintě do Cabrinha

Oproti Casal Ventoso vypadá Quinta do Cabrinha jako poměrně klidná čtvrť. Jen málokdy se stane, aby si tam nějaký narkoman přišel koupit svou dávku, protože k tomu slouží jiné místo: Meia Laranja. Z toho vyplývá i další fakt. V Casal Ventoso byl velkým problémem AIDS, což souviselo s tím, že se tam prodávalo nejen ve velkých množstvích, ale také v dávkách určených pro přímou konzumaci. A právě narkomani jsou velmi rizikovou skupinou. V Quintě do Cabrinha se ale dělají především „velké obchody“, nakoupené drogy se dále rozprodávají v dalších čtvrtích.

Jak vysvětluje policista José, „drobní dealeři“, kteří jsou samo často konzumenti, se tam prakticky nevyskytují. Pokud se někdo v *bairru* věnuje narkoobchodu, pak patří do skupiny „středních dealerů“. Ti právě prodávají „drobným dealerům“, kteří tam jezdí nakupovat. Ti už si při prodeji přijdou na slušné peníze, takže nemůže překvapit, že *bairro social*, které by se mělo vyznačovat nízkou ekonomickou úrovní svých obyvatel, je plné drahých aut typu BMW nebo Audi. „Drobné“ i „střední“ dealery by bylo pro policii jednoduché zatknout, nicméně by to nebylo k ničemu, protože jsou snadno nahraditelní. Je nutné zaměřit se na drogové bossy, kteří v *bairru* nežijí (údajně jsou to majitelé vil na druhém břehu Teja- v Seixalu a Setúbalu) a ani tam nejezdí. To oni řídí drogový obchod a pouze jejich zatčení má nějaký efekt. Ale i ten je krátkodobý, protože dříve nebo později jsou také nahrazeni.

³⁴ Nad osudem Joany se jako nad jinými dětmi z *bairra* vznáší otazník: bude následovat příklad svých rodičů, nebo se dokáže vymanit z jistého předurčení? V září 2010, kdy sem ji poznala, ještě docházela do *associação* prakticky denně, někdy jen popovídat si, někdy na doučování, a mluvila o tom, že se chce stát archeoložkou. O půl roku později, v únoru 2011, už o ní sociální pracovnice moc nevěděly, protože Joana si v *bairru* našla přítele a do *associação* přestala chodit...

Budoucnost Quinty do Cabrinha

Budoucnost Quinty do Cabrinha je značně nejistá. Díky demolici Casal Ventoso se sice Lisabon zbavil místa tak prorostlého drogami, že snad ani nemá obdoby, na druhou stranu prodej drog nepoklesl, jen se přesunul do jiných částí města a je tak hůř kontrolovatelný. Obyvatelé čtvrti prodávají dál, a přestože integrace do společnosti se nestane přes noc a během jednoho roku také ne, deset let od *reajamento*, se toho moc nezměnilo. Obyvatelé dál prodávají drogy a dál jsou na okraji společnosti. Bylo by jednoduché vinit jenom většinovou společnost, že má předsudky a brání se integraci obyvatel z *bairros socias* mezi sebe. Jenomže na druhou stranu je vidět nezájem obyvatel *bairra* o organizace, které se jim snaží pomoci, a stejný nezájem spojit se v nějakém sdružení a snažit se o změnu společně.

Když jsem se Joãa zeptala, v čem vidí řešení problémů Quinty do Cabrinha a celkově drogového obchodu, odpověděl mi: „ Co se lidí z tohohle *bairra* týče, tak to nevidím řešení žádný, protože tyhle lidi sou úplně k ničemu. Postavili jim zbrusu novej bazén, a do půl roku byl úplně zdemolovanej, nefunkční. No, a co se drogovýho obchodu týče...Já bych to řešil jak v Číně: chytnou tě s drogama a máš zajištěnou kulku v hlavě.“

Cova da Moura

Historie čtvrti

Stejně jako každý Portugalec zná Casal Ventoso, jistě bude znát i Bairro do Alto da Cova da Moura, protože v posledních deseti letech asi neexistuje čtvrť, která by se tak často objevovala v médiích v souvislosti s kriminalitou. Klasická čtvrť založená *retornados* přicházejícími po Karafiátové revoluci se nachází v městské části Buraca v obci Amadora; od městské části Benfica, která už spadá pod Lisabon, ji dělí několik stovek metrů. Jak už název napovídá, rozkládá se na vršku, odkud je výhled na hlavní město a okolní obce. Většina jejího obyvatelstva je kapverdského původu (ne nadarmo se čtvrť přezdívá „11. ostrov Kapverd“), zastoupena je ovšem i portugalská, brazilská a překvapivě ukrajinská menšina. Odhadem tam žije až 8000 obyvatel, avšak kvůli časté ilegalitě místních obyvatel je těžké určit přesný počet. Před osídlením se tam nacházel pouze kravín, kamenolom a zemědělská půda. Počátky se datují na přelom let 1976/1977, kde ve velkém měřítku započala nepovolená výstavba *barracas*, ale i poměrně obyvatelných příbytků,³⁵ kterou ovšem provázela snaha města jim zabránit stavět, neustále docházelo k demolicím těchto nových obydlí. To v obyvatelstvu vyvolalo potřebu sjednotit se a začít vyjednávat s městským zastupitelstvem. Takto postupně vznikla dnešní *Associação de Moradores do Bairro Alto Cova da Moura*, která nejen vyřídila konec demolicí, ale také zavedení vody, elektřiny, odpadů, později také telefonické spojení, vyasfaltování cest, založení 1. stupně základní školy (*escola primária*). Právě všechna tato zlepšení životních podmínek přilákala další obyvatele,³⁶ takže výstavba se opět nekontrolovatelně navýšila, především byly pro nedostatek místa stavěny další patra na domech, které tak nikdy nebyly zamýšleny. Tímto způsobem vznikla přelidněná Cova da Moura, jak ji známe dnes [História 2010]. Zhruba do roku 2001 se ničím nelišila od jiných afrických čtvrtí, kterých je při hranicích Lisabonu poměrně hodně, např. Bairro 6 de Maio, Estrela de África, Fontainhas a Santa Filomena (Amadora), Quinta do Mocho (Loures), Bairro das Marianas (Cascais). Čtvrtě tohoto typu mají několik společných charakteristik; byly (a stále) to jsou africké vesnice, kde žije dlouho přehlížená menšina, která musí snášet

³⁵ Vzhledem k tomu, že Kapverdáné přišli do Portugalska jako levná pracovní síla, stali se z nich dělníci na stavbách a dále také využili znalosti nabyté v práci při stavbě svých vlastních domů.

³⁶ Většinou to byli další rodinní příslušníci, kteří přijeli z Kapverdských ostrovů, případně úplně nové rodiny.

diskriminaci, ať už kvůli původu a barvě pleti, jazyku³⁷, či samotnému faktu, v jaké čtvrti bydlí. Jsou to nejchudší z nejchudších: dělníci, pomocníci v domácnostech a restauračních zařízeních, uklízečky, pouliční prodavači a také mnoho nezaměstnaných, jejich děti, které často bez dozoru vyrůstají přímo na ulici a osvojují si asociální návyky. Ty oproti svým rodičům, první vlně imigrantů, navíc čelí dalšímu problému, a to hledání své vlastní identity: nejsou to ani Afričané, protože v Africe nikdy nebyli, ani Portugalci, protože portugalská společnost je mezi sebe přijímá jen s velkými obtížemi.³⁸ Jako kdyby tohle všechno byly málo, i finanční tíseň jim znemožňuje plně se začlenit do společnosti.³⁹ To jde ruku v ruce s problémy ve škole, které často končí zanecháním studia s nízkým dosaženým stupněm vzdělání (v takovýchto čtvrtích je běžná dochozená pouze třetí třída základní školy). To vede k pozdějším neshodám sehnat si zaměstnání. Není divu, že mnoho z těchto asocializovaných dětí se začne sdružovat v gangách, které si určují vlastní pravidla a normy, díky čemuž opět mají pocit sounáležitosti. To v kombinaci s pocitem vykořeněnosti z většinové společnosti a se zaneprázdněností rodičů a v mnoha případech také neschopností dát jim dobrý příklad projeví tak, že se některé děti nechají strhnout k ilegální činnosti, začnou s krádežemi, přepadáváním a obchodem s drogami. V čem se tedy Cova da Moura liší a vysloužila si pověst nejnebezpečnější čtvrti v Portugalsku? Je to právě drogový obchod, který tam v omezené míře fungoval odjakživa, ale až zhruba před deseti lety (kolem roku 2001) se sem přesunul v masovém měřítku ze zbouraného Casal Ventoso.

Příběh Ricarda

Ricardův životní příběh je v mnoha aspektech typická ilustrace těžkého života mladého obyvatele *bairra*. Je mu 28 let, původem je z Kapverd, do Portugalska se dostal, když mu bylo 10 let. Tomu předcházely dramatické události, jichž byl očitým svědkem: otec-alkoholik se pokusil zabít jeho matku. Ta se poté rozhodla i s dětmi emigrovat. Jako mnoho jiných přistěhovalců se usadili v Cově da Moura. Začal chodit do školy, kde se přes

³⁷ V mnoha těchto čtvrtích, kde převládají Kapverd'ané, se mluví kreolsky, portugalskou se děti často učí až ve škole.

³⁸ Více o hledání nových identit 2. generace přistěhovalců píše Barbora Kraftová se své diplomové práci *Děti afrických imigrantů v Portugalsku: Strategie konstruování identity*.

³⁹ Pro příklad nemusíme chodit daleko; stačí si připomenout, jak moc je důležité pro průměrného českého žáka druhého stupně základní školy mít například boty určité značky, aby se mohl identifikovat se skupinou a ta ho přijala. V Portugalsku to jistě nebude jiné. A proto vyvstává problém, když v domácnosti jsou peníze stěží na základní potřeby, natož na věci na první pohled zbytečné, nicméně důležité právě pro socializaci.

spolužáka, jehož otec byl překupník drog, dostal do Casal Ventoso. Bylo mu dvanáct let⁴⁰, když tam začal hlídkovat (*vigilar*), čímž si za den vydělával víc než 100 €, což v té době a pro tak mladého chlapce byly jistě velmi dobré peníze. Postupně se „vypracoval“ (*subir de posto*), což v praxi znamená, že od hlídkování se dostal k rovnání řady drogově závislých, kteří si tam chodili kupovat svou dávku (*arrumar a fila*), následně, ve věku cca 15 let, začal prodávat v malých množstvích, až si nakonec „otevřel svou vlastní pobočku“ (*criar a sua própria banca*). Kolem roku 2000, kdy proces bourání Casal Ventoso byl v plném proudu a prodej drog se pomalu přesouval do dalších čtvrtí, začal prodávat v Covê da Moura. To mu vydrželo jen několik měsíců, protože přišel policejní zásah a on byl jako jeden z prvních zatčen a odsouzen k 3 letům vězení za prodej drog, což přerušilo jeho studium na střední škole, kterou už nikdy nedodělal. Jak sám říká, „taky sem udělal pěkných pár jiných blbostí, vykrádačky aut, přepadení a tak“. Před zadržením, kdy jeho zisky byly nejvyšší, si vydělával 2000€ denně. Peníze utratil za vlastní bydlení (matka ho kvůli prodeji drog vyhodila z domu), drahý automobil, značkové oblečení, na diskotékách. Jak sám vysvětluje: „Víš, nikdy sem neměl opravdový dětství, tak si to teď v dospělosti vynahrazuju.“ Po návratu z vězení se seznámil se 17letou dcerou svého dřívějšího *bosse*, pro něhož v minulosti prodával drogy, a ta s ním neplánovaně otěhotněla. Mají spolu dceru, kterou vychovává s pomocí svých tchánů a sourozenců on, protože její matka, s níž už několik let nežije, se o ni nestarala. Snaží se na ni mluvit jenom portugalsky, vzhledem k tomu, že ostatní členové rodiny s ní mluví jenom v kreolštině. Nechce, aby jednou měla stejné jazykové potíže, jaké si prožíval on. V současnosti očekává se svou novou (18letou) přítelkyní dalšího (taktéž neplánovaného) potomka. Pracuje jako *animador de rua*⁴¹ v jednom z místních sdružení, k této profesi se dostal po rekvalifikaci, kterou podstoupil ve vězení. Tam ještě pořád jednou za týden dojíždí, ale tentokrát jako dobrovolník v rámci osvěty vězňů- na svém příkladě se jim snaží ukázat, že člověk se může odrazit i od úplného dna a plnohodnotně se zapojit do života. Přestože jeho měsíční plat je 800€, což je v Portugalsku částka bohatě dostačující na pokrytí životních nákladů, dosud si občas přivydělává prodejem drog. Nicméně teď už jsou to obchody, které „stojí za to“, to znamená, že se jedná o větší množství, spíš než fyzického prodeje se díky svým kontaktům zúčastňuje zprostředkování obchodu mezi jinými. Navíc se snaží být obezřetný, protože cítí jistou zodpovědnost vůči své dceři a také vůči sdružení, kde pracuje, jelikož to ho zaměstnává mimo jiné i proto, aby dával dobrý příklad dětem z *bairra* a odradil

⁴⁰ Což by odpovídalo roku 1994, kdy Casal Ventoso vstupoval do své nejhorší fáze.

⁴¹ *Animador de rua* je člověk, jehož zaměstnáním je pořádání kulturních událostí a aktivit ve čtvrti, ze které většinou sám pochází, je to spíše neformálního rázu, snaží se o oživení zájmu o prostředí vlastního *bairra*.

je od kriminální činnosti. Má tři bratry a dvě sestry, přičemž mladší bratr byl také ve vězení za prodej drog a další z bratrů je ve vězení stále. Jeho matka žije nyní ve Francii, protože podle Ricardových slov „nemá srdce na to, aby čekala a přihlížela, až jí zas některýho ze synů zavřou nebo snad zabijou.“ On sám kokain ani heroin, tedy drogy, které prodával a stále občas prodává, nevyzkoušel, protože: „my tady z *bairra* drogy neberem, ani sme je nikdy nevyzkoušeli, protože nechcem ztratit sebekontrolu sami nad sebou, taky nechcem ztratit sebeúctu. Navíc, když to vyzkoušíš, tak tě ostatní přestanou respektovat a...prostě je to proti naší [africké] kultuře.“ Co evidentně ale k africké kultuře patří, je hašiš, protože přestože v práci a před dětmi by si nikdy nezapálil, jako většina mladých mužů a dospívajících z *bairra* kouří hašiš každý den. V budoucnosti chce dál bydlet v Cově da Moura, protože se mu tam líbí a zná tam lidi (což mi koneckonců řeklo více lidí, se kterými jsem se tam setkala), a také se chce prosadit jako rapper a prostřednictvím rapu vyprávět svůj životní příběh, sdílet s ostatními své problémy a varovat před chybami, kterých se dopustil⁴². S několika hiphopovými projekty už slavil úspěch, měl koncerty v zahraničí a vystoupení v rádiu. To, že jeho příběh není vůbec ojedinělý (a to má oproti jiným poměrně šťastný konec díky hudební produkci a práci v organizaci, která ho baví), svědčí i písnička *Coisas da vida* od dalšího lisabonského rappera afrického původu Bosse AC.

Kriminalita v *bairru*

Jak jsem zmínila v kapitole 5.1, hlavní nelegální aktivitou v *bairru* je obchod s drogami. Podle Ricardova odhadu se prodeji drog v Cova da Moura věnuje 15% obyvatelstva. Podle něj projde rukama dealera, který prodává ve středně velkém množství (tzn., není to ani narkobaron, ani neprodává dávky určené k okamžité spotřebě), až 5000€ denně, přičemž 2000-3000€ z toho patří samotnému dealerovi, zbytek je reálná cena drog a poplatek odváděný *bossovi*, který je v hierarchii nad ním. Tito *bossové* ve čtvrti často bydlí, ale vypadají velmi nenápadně a nemajetně, zato si staví luxusní vily na Kapverdách. Spíš se tam prodává ve větších množstvích, která se v jiných čtvrtích rozprodávají po menších dávkách. Díky tomu se tam pohybuje minimum drogově závislých. Tito narkomani nejsou z *bairra* a ani tam nebydlí. Údajně je to také spolu s další amadorskou čtvrtí Santa Filomena hlavní místo obchodu se zbraněmi [Mateus 2009].

⁴² Více o lisabonském hiphopu jako nástroji hledání nové identity píše Barbora Kraftová v práci *Děti afrických imigrantů v Portugalsku: Strategie konstruování identity*, s. 62-65

Ve čtvrti jako takové je poměrně bezpečno, dalo by se to zjednodušit tak, že tam žijí delikventi, kteří sice konají trestnou činnost v okolí, ale ve své vlastní čtvrti neškodí. Jak říká Ricardo, „je mnohem bezpečnější zaparkovat si auto přímo uprostřed *bairra* než mimo něj“. Tomu by nasvědčovala i studie Estevesové, kdy v průzkumu obyvatelé Lisabonu označovali podle nich nejobávanější místa v hlavním městě. Jimi zmíněné čtvrti sice měli velmi špatnou pověst (například Casal Ventoso), ale statisticky, co se násilné kriminality týče, byly naprosto bezpečné. Naopak místa uváděná jako bezpečná, často standardní residenční čtvrtě, byla statisticky vyhodnocena jako nejnebezpečnější co se krádeží, přepadávání, odcizování automobilů a vykrádání bytů týče.⁴³

Nebylo tomu tak ale vždycky, tato čtvrť už zažila leccos. Ještě před několika lety plnily sdělovací prostředky zprávy o násilné kriminalitě, a také o mrtvých, z řad místních i policistů; dále o zatčených drogových dealerech. Posledně jmenované zprávy se objevují dál, ale už ne v tak vysokém měřítku. Období let cca 2000-2006 bylo dobou vysoké kriminality a nejistoty, místní se cítili ohrožení, přímo ve čtvrti docházelo k přepadením a krádežím, na ulici se střílelo, všude panoval strach. Původci této násilné činnosti byli mladiství⁴⁴, kteří se sdružovali v gangách⁴⁵ a kteří se úplně vymkli kontrole. Jim jsou přičítány i již zmiňované „vlakové loupeže“. Proslulým se stal případ 17letého chlapce jménem Ángelo Correia Semedo, který byl v roce 2001 přímo uprostřed čtvrti zastřelen policií. Podle médií⁴⁶ to rozpoutalo nepokoje mezi obyvatelstvem. Jedna část vedená předsedou *Associação de moradores* ocenila zásah policie, protože Semedo byl známý delikvent, který se účastnil mnoha přepadení a vloupání. Druhá část byli lidé, kterým smrt tak mladého chlapce přišla zbytečná a schválení aktu policie brali jako zradu na *bairru*. Podle Ricarda byla ta první část tvořená pouze oním předsedou. Tak vlastně mluvil za celou čtvrť, která naopak zásah odsoudila. Tyto nepokoje vyústily ve vandalizaci sídla *Associação de moradores*, dav nebyl daleko od lynčování jejího předsedy, který musel čtvrť opustit. To si vyžádalo další zásah autorit. Tímto vlastně začala doba nejistoty, kdy k vnitřním problémům přibýly i velmi napjaté vztahy s policií. V roce 2005 byl na běžné obchůzce zabit 27 výstřely přímo na hlavní

⁴³ Esteves, Alina Isabel Pereira. 1999: *A criminalidade na cidade de Lisboa: uma geografia da insegurança*. Lisboa: Edições Colibri

⁴⁴ Počátek prvního desetiletí 21. století by odpovídal době, kdy dospívala takzvaná 2. generace imigrantů, to znamená děti prvních obyvatel. Tyto děti byly pro zaneprázdněnost svých rodičů zanechány na ulici svému osudu, což mělo za důsledek pozdější nezvladatelnost a kriminalitu.

⁴⁵ Gang je skupina tvořená jedinci na okraji společnosti, kteří nejsou schopní začlenit se do normálního života, jsou asocializovaní. V gangu fungují vlastní pravidla, prostředí často simuluje rodinu. [Esteves 1999: 27]

⁴⁶ „Bairro da Cova da Moura / Amadora a Ferro e Fogo“ [online]. *Segurança de Pessoas e Bens*. [cit. 2011-05-23] Dostupný z WWW: <http://inseguranca.no.sapo.pt/ri_covadamoura.html>

jeden policista.⁴⁷ Posledním velkým případem z tohoto období byl 4měsíční fungování a následné zatčení gangu *Gangue da Cova da Moura* z roku 2006, který se specializoval na únosy narkobaronů a následném požadování výkupného. Jeden takový únos došel až k vraždě uneseného.⁴⁸

Po těchto událostech začali platit 3 interní pravidla: a) v *bairru* se neberou drogy, minimálně ne přímo na ulici všem na očích;⁴⁹ b) v *bairru* se nekrade; c) v *bairru* se nepřepadává. Pokud se někdo proti některému z těchto pravidel prohřeší, obyvatelé si to vyřeší mezi sebou. Z kontextu vyplynulo, že „řešení“ těchto přestupků by na sebe eventuelně vzali mladí muži z *bairra*, kteří už za sebou mají určitou kriminální zkušenost, ale v současnosti se snaží o napravení reputace Covy da Moura. Třeba Ricardo.

Přes den tam obchází policejní hlídky v rámci projektu *Polícia de proximidade*.⁵⁰ Cílem tohoto projektu je vypěstovat dobrý vztah mezi policisty a obyvateli čtvrti, kteří by ideálně měli opět začít věřit, že policie je od toho, aby chránila i jejich bezpečnost a nesnažila se jim pouze znepríjemňovat život.

Díky těmto opatřením je v *bairru* poměrně klid, otázka nicméně je, co se děje jeho hranicemi. To si můžeme ilustrovat na příkladu, který ukazuje i velice zvláštní propojenost problematických čtvrtí. Poměrně nedávno (srpen 2010) se ve čtvrti Quinta do Cabrinha stala vražda. Zemřel při ní 26letý muž, který byl doslova popraven. Poté tři podezřelí odjeli pryč, přičemž dva z nich už byli zatčeni, třetí se skrývá neznámo kde. Taková byla informace, kterou se díky médiím dozvěděla portugalská veřejnost, nicméně všichni moji informátoři (Ângela, Gisele, policista José a (zprvu) překvapivě také Ricardo) mi k tomuto případu řekli nezávisle na sobě o něco detailnější verze, které do sebe zapadaly a často se úplně shodovaly. Onen zavražděný byl drogový dealer známý pod přezdívkou Sábata. Začal být „rozpínavý“,

⁴⁷ Carvalho, Carlos Ferrorita. „Morte na Cova da Moura revolta e tira PSP da rua.“ [online]. *Diário de Notícias*. 2005-02-18. [cit. 2011-05-23]. Dostupný z WWW: <http://www.dn.pt/inicio/interior.aspx?content_id=609998>

⁴⁸ MARQUES, Pedro Vilela. „Gangue da Cova da Moura começa a ser julgado por homicídio e rapto.“ [online]. *Diário de Notícias*. 2008-08-14. [cit. 2011-05-23] Dostupný z WWW: <http://www.dn.pt/especiais/interior.aspx?content_id=1006441&especial=Carjacking&seccao=CIDA DES>

⁴⁹ Stejné pravidlo fungovalo i v původním Casal Ventoso, kde sice existovali *barracas* určené přímo na užívání drog, ale na ulici se to příliš netolerovalo. Podle deníku *Correio da Manhã* taková místa (*casas de chuto*) existují i v Cova da Moura [Mateus 2009]. Za tím je snaha nedávat dětem špatný příklad, i když ty si od určitého věku stejně uvědomují, co se kolem nich děje.

⁵⁰ „Polícia nablízku“ (překlad autorky).

což se projevovalo tím, že chtěl prodávat i v jiném teritoriu, než mu náleželo. Proto se ho drogový boss, který byl v hierarchii nad ním, rozhodl „odstranit“, k čemuž si najal tři mladíky z Covy da Moura. Dva z nich už byli zatčeni, jak informovala média, třetí je v zahraničí, jak mi řekl Ricardo, „a to je tak všechno, co ti k místu, kde je, můžu říct“. I když by to mohlo budít zdání nevraživosti mezi oběma čtvrtěmi, tak tuto představu vyvrací fakt, že po zmíněném incidentu se uprostřed Quinty do Cabrinha objevilo *graffiti* podobné pomníku věnované Sábátovi, které vytvořil obyvatel Covy da Moura známý pod přezdívkou Odeith.

Budoucnost Covy da Moura

Na Ricardově příkladu jsme si ukázali, že bude trvat ještě dlouho, než boj s drogami bude mít nějaký účinek. Rozhodně nestačí mladé delikventy pozavírat, je potřeba dát jim, ale i mladším dětem jako prevenci, vzdělání, příležitosti, práci, rovnoprávné zacházení. 33letý muž, kterému nikdo neřekne jinak než *Business*, se v době mého terénního výzkumu pohyboval na svobodě jeden měsíc poté, co odsloužil 15letý trest odnětí svobody. Evidentně narušený, žijící ve svém světě, nebyl schopný tak jednoduchých úkonů, jako je například ovládání mobilního telefonu nebo jakékoli jiné techniky- 15 let byl naprosto izolovaný a po propuštění se dostal do světa, který se velmi změnil. Jeho šance, že se zapojí se do normálního života, sežene si např. práci, jsou velmi omezené. Má štěstí, že žije a pochází z *bairra*, kde se na lidi s kriminální minulostí (a často i přítomností) nekouká skrz prsty, jako je tomu běžné jinde ve společnosti. Takovou zkušenost tam má koneckonců mnoho mladých, což ilustruje rozhovor, který jsem jednou začala v autě, kde kromě mě, Ricarda a *Businessse* seděli ještě další dva muži ve věku cca 25-30 let:

“Há alguém aqui que não estivesse na prisão?”

„Yeah, o Bambino.“

„Mas eu ítava a perguntar por alguém deste carro, não pelo bairro inteiro.“⁵¹

I kdyby Ricardovy odhady byly reálné a narkoobchodu se věnovalo celých 15% obyvatelstva, což je vskutku vysoké číslo, většina obyvatel chce žít v souladu se zákony a trpí stigmatem „nebezpečné čtvrti“. Je vidět, že *bairro* si své neduhy uvědomuje: „O Bairro do

⁵¹ „Je tu někdo, kdo ještě nebyl ve vězení?“

„Jo, Bambino.“

„Ale já ptala na někoho z tohoto auta, ne na celý *bairro*.“ (překlad autorky)

Alto Cova da Moura tem no seu seio muito de negativo, a Associação de Moradores é a primeira a lamentar e a combater o que de mal aqui há.“[História 2010]⁵² a také se snaží se svými problémy něco dělat. Práce místních sdružení dosáhla mnoha výrazných zlepšení, ať už to bylo úplně zpočátku vyjednání konce demolic, zavedení vody, elektřiny a odpadů, nebo zřízení jeslí, základní školy, knihovny a mimoškolních aktivit pro děti. Ty tak jsou mimo školu zabavené, dále se rozvíjejí a riziko, že sklouznou na šikmou plochu jako mnoho jiných, je tak mnohem nižší. Velmi oblíbený je hiphopový kroužek, kde se děti od 12 do 18 let učí rapovat, což vlastně není nic jiného, než nahlas říct, co je trápí. K tomuto účelu jim slouží i nové nahrávací studio. Dalším pozitivem jsou určitě rekvalifikační kurzy a kurzy angličtiny, poskytování pomoci při hledání zaměstnání a především pořádání kulturních aktivit a událostí, které se konají buď přímo na ulici nebo v sále určeném na slavnosti. Organizaci podobných událostí má na starosti právě *animador de rua*.

Velice zajímavý projekt je *Sabura*, organizované prohlídky s místním průvodcem, kdy je návštěvníkům za symbolický poplatek ukázán život v *bairru*, můžou se na cokoli zeptat, ochutnat v některém z místních restauračních zařízení vyhlášenou *cachupu*⁵³, nechat si zaplést copánky nebo dready v jednom z mnoha proslulých kadeřnictví, koupit si tradiční kapverdské výrobky, dozvědět se něco o hudebních a tančních stylech *coladeira*, *cola San Jon*, *fununá*, *kutorno* či *kuduro*⁵⁴ či místní *batuque* skupině Finka Pé, která se předvedla i před portugalským parlamentem, na což jsou místní velmi pyšní. *Sabura* je zkrátka možnost, jak poznat kus Afriky, kam se místa letadla dostanete příměstským autobusem nebo vlakem, a především ztratit předsudky a strach. Ten je ve většině Portugalců přítomný především díky médiím, které z *bairra* přinášejí jen špatné zprávy.

Z těchto sdružení bych zmínila především *Associação de Moradores*, které se zaměřuje na problémy čtvrti obecně, a *Associação Moinho de Juventude*, jež podporuje především děti a mládež. Druhá zmíněná organizace funguje o něco kratší dobu (27 let) a u jejího zrodu stál belgicko- portugalský pár, který původně s *bairrem* neměl nic společného. Nicméně rozhodl se pomoci, čehož se místní rychle chytili a všichni společnými silami postavili budovu, kde organizace dodnes sídlí. V současnosti tvoří obyvatelé z *bairra* asi polovinu pracovníků.

⁵² „Bairro do Alto Cova da Moura má v sobě hodně špatného a Associação de Moradores je první, komu je to líto a kdo proti tomu zlu bojuje.“ (překlad autorky)

⁵³ Cachupa je tradiční kapverdské jídlo.

⁵⁴ *Kuduro* je hudební styl, který vznikl přímo v imigrantských předměstích Lisabonu. Úspěchy v Portugalsku i zahraničí s ním slaví například hudební projekt Buraka Som Sistema, jehož členové jsou ze stejné městské části, kde se nachází i Cova da Moura.

Možná řešení

Nejsem si jistá, zda budování *bairros sociais* je nejlepší možná volba. Jistě je nejrychlejší a také nejelegantnější, obnáší ale velice závažný problém: při přestěhování obyvatel dochází k narušení dlouholetých sociálních struktur, čímž je dána těžká rána sousedské pospolitosti, která je, jak jsem vysvětlila výše, velice důležitá. Obyvatelé po přeložení se nacházejí mezi prakticky cizími lidmi, panuje tak větší anonymita, která, jak známo, plodí větší toleranci ke kriminalitě. To koneckonců potvrzuje svými slovy jak Ricardo (nechce se přestěhovat, protože tam všechny zná), tak Gisele (oproti původnímu Casal Ventoso je Quinta do Cabrinha nebezpečnější, protože ač jsou to pořád ti samí lidé, něco se změnilo, nefunguje tam sousedské soužití). Na druhou stranu je třeba uznat, že metoda postupného zlepšování čtvrti není aplikovatelná u *bairros*, kde domy nemají zděný základ, jako je tomu v případě Cova da Moura, ale jsou to opravdu jenom plechové či dřevěné chatrče.

Snaha státu bojovat s drogovým obchodem zátahy, zatýkáním a odsuzováním dealerů není vskutku moc efektivní, protože ve chvíli, kdy zatkne jednoho, na jeho místě ho nahradí další dva. Většinová společnost by se měla pokusit o nabídnutí nějakých životních perspektiv, příležitostí a nadějí. Rozhodně je lepší dát chudému slušné ubytování než neudělat nic, ale měl by to být pouze první krok. Když ten chudý bude dál žít v přesvědčení, že má jen minimum možností, jak změnit svůj život (viz Gisele), i v novém hezkém bytě s nízkým nájmem snadno propadne starým škodlivým návykům. Jediná řešení vidí v čekání na smilování se od státu (což mívá podobu dávek, případně poskytnutí špatně placené práce, pokud vůbec nějaké), anebo v obchodu s drogami. Ten je pro něj zdroj peněz, za které si může koupit věci, které mu byly celý život odpírány (viz Ricardo), a které ho podle jeho mínění začlení do většinové společnosti. Nevidí přitom fakt, že ani drahá auta, značkové oblečení, a chození na diskotéky, kde se baví „normální“ lidé, mu nemohou pomoci integrovat se, protože pořád je to „jenom“ drogový dealer z *bairra*. A konečně další možnost je útek z této nesnadné každodenní reality v podobě drog, ať už tzv. tvrdých drog jako je heroin nebo kokain, jak tomu je běžné v chudých čtvrtích, kde převažují Portugalci, nebo hašiše, jehož kouření je všudypřítomné především v imigrantských čtvrtích. Dokud lidé budou cítit potřebu nějak se oprostít od své neúnosné situace, bude existovat i poptávka po drogách. A dokud lidé nebudou mít životní perspektivy, které by je uspokojovaly a zároveň

byly dosažitelné legálně, bude existovat zločinnost, a to včetně obchodu s drogami. Je to stejný princip, jako když se u nemoci místo příčiny léčí příznaky.

Domnívám se, že stát a *Câmara Municipal de Lisboa* by se v problematických čtvrtích měly primárně zaměřit na podporu organizací a občanských sdružení uvnitř čtvrtí, v nejlepším případě složených z obyvatel *bairra*, které by pomáhali ve styku s úřady, organizovaly kulturní život, podporovaly sousedskou soudržnost a poskytnutí životních šancí dětem tak, aby nenásledovaly příklad svých rodičů a starších sourozenců.

Primárně by měli vznikat právě *associações de moradores*, čili sdružení obyvatel, protože na příkladech Quinty do Cabrinha a Covy da Moura je poměrně jasně vidět, že lidé se doopravdy snaží a bojují, jen pokud jde o něco vlastního; něco, co vybudovali vlastníma rukama. Pokud přijde pomoc zvenčí, lidé jen natahují ruku a berou si nabízené peníze, vlastně ani nemají důvod cokoli měnit. Ona změna musí přijít zevnitř, od nich samých.

Pomoc při jednání s úřady je důležitá pro ztrátu strachu z jednání s institucemi a pocitu zranitelnosti a neschopnosti dovolat se práva. Ricardo vyslovil svůj strach nad budoucností *bairra*: pozemek, na kterém stojí, je blízko Lisabonu, je tam pěkný výhled a poblíž se nachází park Monsante. To z něj činí pro devolepery velice atraktivní místo. Koneckonců „čtvrť vznikla ilegálně, je plná problémů, takže by se zas mohla nechat zbourat a na jejím místě by se postavily nové domy. Pro bohatý.“ Obyvatelstvo by bylo přeloženo do *bairra social* a tak by došlo k faktickému konci Covy da Moura. Jak Ricardo dodává, pokud *bairro* zůstane jednotné a budou tam fungovat všechna ta sdružení, k ničemu takovému nedojde, protože přece jenom se všichni poslední dobou snaží o vylepšení image, a tak by je média podpořila. Tato na první pohled trochu paranoidní myšlenka už se nezdá tak nereálná, když si uvědomíme, že něco podobného se stalo s další problematickou čtvrtí Bairro do Relógio⁵⁵, která byla na konci 90. let zbourána a na jejím místě bylo postaveno golfové hřiště Campo de Golf da Bela Vista.

Sousedská soudržnost je také velmi důležitá, ať už jde o sousedskou výpomoc (vzájemné pohlídání si dětí, půjčky), bezpečnost (čím větší anonymita, tím vyšší riziko

⁵⁵ Bairro do Relógio bylo *bairro social*, kam bylo v 60. letech přeloženo obyvatelstvo z Alcântarského údolí, Bairro do Alvito a Casal Ventoso de Baixo kvůli stavbě Mostu 25. dubna. Bylo nechvalně známé vysokou kriminalitou, narkomanstvím a obchodem s drogami. Díky tomu si vysloužilo přezdívku „Cambodja“. Po jeho demolici došlo k dalšímu přeložení obyvatelstva do čtvrtí jako je Casal dos Machados, Horta Nova, Armador, Flamengo, Padre Cruz a Zona J v městské části Chelas. I tyto zóny jsou v současnosti označovány jako problematické. Viz Bairro dos Machados IN *Lisboa – O Outro Bairro*, n.º 1, 1999 [online]. CML / GEBALIS, [cit. 2011-05-25]. Dostupný z WWW: <http://www.gebalis.pt/site/html/casal_machados.html>

kriminality) či prostý pocit náležení k *bairru*, což vyprovokává snahu zlepšit své bezprostřední životní prostředí. Jak vyplývá z příkladu, v Quintě do Cabrinha žádná sousedská soudržnost nefunguje, sociální vztahy byly zničeny při přestěhování obyvatel z Casal Ventoso, na druhou stranu Cova da Moura je pravý opak- lidé se tam díky dobrým sousedským vztahům („všichni znají všechny“) cítí se dobře, stále se snaží něco vylepšovat, cítí se tam bezpečně.

Kultura je podle mého názoru klíčovým faktorem, jak pozvednout životní úroveň celé čtvrti. Na příkladu čtvrti Cova da Moura je zřetelně vidět, jak lidé, kteří po dlouho dobu byli odstrčení na okraj společnosti, se nacházejí ve své kultuře, získávají ztracené sebevědomí, protože vidí, že mají, co předat svému okolí a i okolí si to pomalu, ale jistě uvědomuje. Svědčí o tom například projekt *Sabura*⁵⁶. Společná kultura navíc může být pojítkem, která překoná ostych a strach dvou různých skupin, což by napomohlo integraci do většinové společnosti. Myslím, že to byl hlavní důvod, proč se mi podařilo tak snadno proniknout mezi obyvatele čtvrti Cova da Moura: záhy jsme zjistili, že nezávisle na pohlaví, rase, národnosti, mateřském jazyku,⁵⁷ sociálním původu a jiných rozdílech se v mnoha věcech shodujeme: líbí se nám stejná hudba, chodíme se bavit na stejné (africké) diskotéky, nosíme stejné značky oblečení a především jsme otevření možnosti poznat se navzájem a dozvědět se něco o kultuře toho druhého. Problém nastává u čtvrtí jako je bývalý Casal Ventoso a nynější Quinta do Cabrinha, kde jedinou kulturu zastupuje fotbalový klub. V Quinta do Cabrinha bylo velmi těžké se dostat do kontaktu s místními, rozhodně se mi to nepodařilo do takové míry jako v Cova da Moura. Stejnou zkušenost mi potvrdily i sociální pracovnice, které tam dlouhodobě (v řádech roků) pracují.

Rozdíl v přítomnosti či naopak absenci kultury by mohl vysvětlit i fakt, proč se Quinta do Cabrinha i přes veškerou podporu státu moc nemění, zatímco situace v Cova da Moura se i bez vnější pomoci pomalu zlepšuje. Startovní podmínky mají přitom stejné, jedni jsou diskriminováni, protože jsou z *bairro social*, které původně vzniklo přeložením obyvatelstva z demonizovaného Casal Ventoso; druzí, protože jsou z *bairro degradado* a navíc pro svůj africký původ.

A nakonec kroky, které jsou potřebné podniknout na úrovni jedince, existují zásadně dva: Obyvatelé problematických čtvrtí se sami musí snažit o nápravu, musí přesvědčit

⁵⁶ Viz kapitola 5.4

⁵⁷ Portugalština se stala naše lingua franca: byli jsme na území nikoho, protože jsme nepoužívali mateřský jazyk nikoho z nás- ani češtinu, ani kreolštinu.

většinou společností, že mohou být přínosem. Na druhou stranu je nezbytné, aby většinová společnost tyto snahy ocenila, přestala mít předsudky (za které často můžou média, protože mrtví se „prodávají“ lépe než inaugurace poraden nebo úspěchy na kulturním poli) a pomohla s integrací mezi sebe.

Závěr

V této práci jsem se na konkrétním příkladu, městě Lisabonu, pokusila o odkrytí podstaty chudoby v urbánním kontextu jako příčiny celé řady dalších problémů. Hlavní město Portugalska mi pro potřeby výzkumu dalo více materiálu, než jsem kdy čekala. V tomto světě, kde bohatí se stávají ještě bohatšími a chudých neubývá (což přirozeně vyvolává mnoho konfliktů), je to jistě velmi aktuální téma, které bychom mohli aplikovat na více velkoměst. Lisabon, jako otec všech svých obyvatel, kteří na něj spoléhají a počítají s jeho pomocí, čelí dozajista velké výzvě: musí se postarat o své špinavé synky. Špinavé proto, že se umazali na venkově chudobou, a kteří se k němu takhle umazaní vraceli už od konce 19. století a jež místo umytí se poslal pracovat do továren. Zároveň se musí postarat o své nebohé africké dcerky, ke kterým se po staletí spíš než jako laskavý otec choval jako zlá macecha, možná proto, že se mu zas až tak nepodobají (a lidé tomu potom říkají rasismu). Z těch si po návratu v 70. letech 20. století udělal posluhovačky a ubytoval je ve stodolách a kůlnách někde za rodinným domem (podobně, jako to předtím udělal se svými špinavými synky), kterým se říká *bairros clandestinos*. A nakonec se musí postarat o všechny své špinavé synky a africké dcerky, kteří se u něj sešli, ale on se jimi nejdříve nechtěl přespříliš zaobírat, a tak si je koupil tím, že jim dal na hraní *bairros sociais*. Všechny tyto děti mají jedno společné, otec na ně neměl čas, byl totiž zaneprázdněn péčí o svoje oblíbenější děti, střední a vyšší třídu. (Ty své ubohé sourozence taktéž ignorovaly, a jen se jim posmívaly a stranily se jich.) Celou dobu byly zanedbané a osamocené, až teď vyrostly a vymykají se kontrole. Jak je známo, tam, kde byla zanedbána výchova, je pozdě si stěžovat, když děti neposlouchají, zlobí a dělají si, co chtějí. Naskytá se složitá otázka: kdo může za všechny tyto problémy, které otci i jeho oblíbenějším dětem pomalu, ale jistě přerůstají přes hlavu? Jsou to oni, protože se dostatečně nesnažili mít přes všechny výhrady své zlobivé děti rádi, nebo jsou to nezbedné děti, protože se nesnažili méně zlobit?

Jak už to tak bývá, vinu budou mít asi všichni. V tuto chvíli je potřeba snaha o nápravu z obou stran, o hledání věcí, které nás spojují, spíš než těch, které nás rozdělují.

Je nutné, abychom měli více pochopení, byli více snášenliví a ochotní pomoci. Abychom přestali své znevýhodněné sourozence odstrkovat na okraj, ať už města nebo společnosti.

Seznam použité literatury

ACÇÃO Social. 1997. *Lisboa Cidade Amiga; ficha técnica*. Lisboa: Câmara Municipal de Lisboa.

ASSOCIAÇÃO dos arquitectos portugueses. 1987. *Guia urbanístico e arquitectónico de Lisboa*. Lisboa.

BAPTISTA, Luís V. 1999. *Cidade e habitação social: o Estado Novo e o Programa das casas económicas em Lisboa*. Oeiras: Celta Editora.

CARDOSOS, Ana. 1993. *A outra face da Cidade: Pobreza em bairros degradados de Lisboa*. Lisboa: Câmara Municipal de Lisboa.

DIAS, Marina Tavares. 2007. *Lisboa desaparecida, vol 9*. Lisboa: Quimera Editores.

ESTEVES, Alina Isabel Pereira. 1999. *A criminalidade na cidade de Lisboa: uma geografia da insegurança*. Lisboa: Edições Colibri.

FERNANDES, Luís; NEVES, Tiago. 2001. „Investigação etnográfica em territórios psicotrópicos: Notas de terreno e comentário.“ [online]. *Educação, Sociedade e Culturas*, roč. 16, [cit. 2011-05-22]. Dostupný z WWW:

<http://sigarra.up.pt/fpceup/publs_pesquisa.formview?p_id=15101>

FERREIRA, Carlos Henriques. 2009. O projecto nas periferias: dos limites da cidade à intermunicipalidade [online]. Lisboa: Universidade técnica de Lisboa, [cit. 2011-05-08].

Dostupný z WWW:

<<http://www.repository.utl.pt/bitstream/10400.5/1484/1/Carlos%20Henriques%20Ferreira.pdf>>

HISTÓRIA do bairro. 2010. [online] Lisboa: *Cova da Moura*, [cit. 2011-05-08]. Dostupný z WWW: <<http://www.covadamoura.pt/index.php/historia/31-historia/45-historia-do-bairro>>

CHAVES, Miguel. 1999. *Casal Ventoso: da gandaia ao narcotráfico*. Lisboa: Instituto de Ciências Sociais.

KRAFTOVÁ, Barbora. 2009. *Děti afrických imigrantův Portugalsku. Strategie konstruování identity*. Diplomová práce (Mgr.). Praha. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav etnologie.

LEWIS, Oscar. 1966. *La Vida. A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty- San Juan and New York*. 2. vydání. New York: Random House.

LEWIS, Oscar. 1965. *The Children Of Sánchez. Autobiography of a Mexican Family*. Penguin Books.

MATEUS, Bruno Contreiras. 2009. Por dentro da Cova da Moura [online]. *Diário da Manhã*, 2009-05-12 [cit. 2011-05-22]. Dostupný z

WWW:<<http://www.cmjornal.xl.pt/noticia.aspx?contentid=F5E23BCA-BAC2-47B5-A397-9BE74AF4AD92&channelid=00000019-0000-0000-0000-000000000019>>

MOITA, Irisalva. 1994. *O Livro de Lisboa*. Lisboa: Livros Horizonte.

NAYRAN, Deepa, a kol. 2000. *Voices of the Poor: Crying Out for Change*. New York: Oxford University Press.

SANTANA, Francisco; SUCENA, Eduardo. 1994. *Dicionário da História de Lisboa*. [s.n.] Lisboa.

VASCONCELOS, Luís Almeida. 2003. *Heroína: Lisboa como Território Psicotrópico nos Anos Noventa*. Lisboa: Instituto de Ciências Sociais.

Přílohy

Pohled z Meia Laranja na svah, kde se ještě před deseti lety nacházel Casal Ventoso. Uprostřed se vine nechvalně známá ulice Pimenta Costa, kde se odehrával drogový obchod, po celém svahu byly *barracas*, kam se chodilo drogy konzumovat. V pozadí *bairro social* Quinta do Cabrinha.

Na další straně:

Nahoře: Bairro da Serafina jako příklad tradičního *bairro clandestina*

Dole: Cova Moura jako příklad *bairro clandestina*, které vzniklo po Karafiátové revoluci

